

Darja Maslić Seršić

**Ekonomsko nasilje nad ženama:
manifestacije, posljedice i
putovi oporavka**

Autonomna ženska kuća Zagreb
Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti
Zagreb, 2010

SADRŽAJ

1. Predgovor	7
2. Uvod	
2.1. O ekonomskom obiteljskom nasilju nad ženama.....	13
2.2. Teorijska konceptualizacija i nacrt istraživanja.....	18
3. Značajke istraživnog uzorka	
3.1. Tko su zlostavljane žene, korisnice Savjetovališta Autonomne ženske kuće Zagreb?	27
3.2. Tko su nasilnici?.....	32
3.3. Vrsta, trajanje i posljedice nasilja kojem su sudionice bile izložene.....	36
3.4. Zaključci	41
4. Djeca kao svjedoci i žrtve obiteljskog nasilja	
4.1. Iskustva djece s nasiljem	43
4.2. Akademsko postignuće i problemi u ponašanju i doživljavanju.....	46
4.3. Zaključci	50
5. Ekonomsko i financijsko nasilje nad ženama i njihovom djecom	
5.1. Kako se manifestira ova vrsta nasilja? Kvalitativna studija iskustava žena.....	51

5.2. Kvantifikacija prikupljenih podataka – Upitnik ekonomskog i financijskog nasilja nad ženama i njihovom djecom (<i>Upitnik EF</i>).....	57
5.3. Izloženost ekonomskom i financijskom nasilju – rezultati prikupljeni <i>Upitnikom EF</i>	65
5.4. Povezanost ekonomskog i financijskog nasilja s drugim oblicima nasilja	69
5.5. Zaključci	70
6. Radna uloga, ekonomski i psihosocijalni resursi zlostavljenih žena	
6.1. Posao kao izvor individualne i društvene dobrobiti.....	73
6.2. Uloga ekonomskih i psihosocijalnih resursa žene u uspješnom suprotstavljanju nasilju partnera.....	77
6.3. Stavovi zlostavljenih žena prema radu	81
6.4. Financijski, psihološki i socijalni resursi kojima raspolažu zlostavljane žene.....	83
6.5. Radni status i resursi za suočavanje.....	90
6.6. Zaključci	91
7. Radno ponašanje zlostavljenih žena i uloga poslodavca	
7.1. Radne značajke i kvaliteta posla.....	93
7.2. Radno ponašanje i uloga poslodavca	96
7.3. Zaključci	99
8. Ekonomska neovisnost i nasilje nad ženama	
8.1. Ekonomska neovisnost žene kao medijator manifestacija i posljedica nasilja nad ženama.....	101
8.2. Zaključci	104

9. Financijski i psihosocijalni oporavak od nasilja	
9.1. U čemu se razlikuju žene koje su se uspješno suprotstavile nasilju od onih koje (još) nisu?	105
9.2. U čemu se razlikuju žene koje su preživjele nasilje od opće populacije?	108
9.3. Zaključci	110
10. Glavni zaključci i preporuke	111
11. Prilog: <i>Upitnik EF</i>	119

1. PREDGOVOR

Podaci koje iskazujem i opisujem u ovoj knjizi rezultat su jednogodišnjeg istraživačkog projekta pod nazivom „Ekonomski aspekti nasilja nad ženama i njihovom djecom: žene i zapošljavanje – utjecaj nasilja na djecu“ koji je proveden u suradnji Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti i Autonomne ženske kuće Zagreb AŽKZ. Cilj istraživanja bio je upoznati oblike ekonomskog obiteljskog¹ nasilja nad ženama, njegove razmjere i posljedice. Posebna je pozornost posvećena mogućnostima i preprekama u ostvarivanju radne uloge i ekonomske samostalnosti žena izloženih obiteljskom nasilju, ali i značenju zaposlenja za uspješno suočavanje žene s obiteljskim nasiljem. Osim iskustava samih žena, interes projekta bila su i iskustva i dobrobit njihove djece.

Rezultati su podijeljeni u sedam središnjih poglavlja (3. *Značajke istraživnog uzorka*; 4. *Djeca kao svjedoci i žrtve obiteljskog nasilja*; 5. *Ekonomsko i financijsko nasilje nad ženama i njihovom djecom*; 6. *Radna uloga, ekonomski i psihosocijalni resursi zlostavljanih žena*; 7. *Radno ponašanje zlostavljanih žena i uloga poslodavca*; 8. *Ekonomska neovisnost i nasilje nad ženama*; 9. *Financijski i psihosocijalni oporavak od nasilja*), a

¹ Postoje različiti oblici obiteljskog nasilja s obzirom na oblike nasilnog ponašanja, nasilnike i žrtve. U ovom se istraživanju, osim ekonomskog nasilja, istražuju i drugi oblici nasilnog ponašanja (npr. tjelesno, seksualno, emocionalno zlostavljanje), ali s obzirom na sudionike nasilja, pod pojmom „obiteljskog“ nasilja zapravo se bavimo nasiljem koje proživljavaju žene od strane svojih životnih partnera (nevjenčanih ili vjenčanih, sadašnjih ili bivših supruga; partnera s kojima jesu ili nisu u zajedničkom kućanstvu).

predstavljani su u tablicama ili grafički. Svi numerički podaci su praćeni kratkim verbalnim opisima i interpretacijama, a svako poglavlje završava zaključcima. Kada je to bilo potrebno i moguće, prikupljene podatke uspoređujem s populacijskim parametrima. Cilj ovakvih usporedbi ovisio je o vrsti podataka kojom se bavim u nekom poglavlju, ali se općenito može reći kako usporedbe osobina nekog specifičnog uzorka ljudi i opće populacije, kojoj pripadaju, omogućuje valjano utvrđivanje razmjera mjerenih fenomena.

Peto poglavlje (*5. Ekonomsko i financijsko nasilje nad ženama i njihovom djecom*) donekle je specifično. U njemu je opisan nastanak upitnika (nazvan je *Upitnik EF – Upitnik ekonomskog i financijskog nasilja nad ženama i njihovom djecom*) kojim možemo mjeriti oblike i razmjere ekonomskog obiteljskog nasilja. Upitnik je nastao na temelju kvalitativne studije iskustava koja su iskazivale žene, a omogućit će daljnja istraživanja u ovom području. Podatke vezane uz ovaj upitnik nikako ne treba shvatiti kao tehničke – oni zapravo opisuju manifestacije ekonomskog zlostavljanja žena u obiteljskom kontekstu i načine na koje možemo utvrditi njegove razmjere. Nadam se da će se ovaj upitnik koristiti i u drugim istraživanjima, a njegovu primjenu ne treba ograničavati samo na uzorke žena koje izjavljuju da su izložene obiteljskom nasilju.

Osim rezultata provedenog istraživanja, u knjizi opisujem i neka teorijska objašnjenja, vezana uz ispitivane varijable, te pretpostavljene odnose među ispitivanim fenomenima. Ona obično predstavljaju uvod u rezultate iskazane u pojedinom poglavlju, a praćena su popisom znanstvene literature na koju se oslanjaju. Na početku, u *Uvodu*, definiram pojam ekonomskog obiteljskog nasilja nad ženama i opisujem posljedice koje ono može imati na individualnoj i društvenoj razini. Pritom se uglavnom oslanjam na dokumente koje su objavili Ujedinjeni narodi, Svjetska zdravstvena organizacija, Europska komisija te na spoznaje proizašle iz dosadašnjih istraživanja nasilja nad ženama. Nakon

toga slijedi teorijska konceptualizacija i nacrt provedenog istraživanja. Knjiga završava općenitim zaključcima i preporukama za daljnji rad na prevenciji i suzbijanju obiteljskog nasilja nad ženama te ublažavanju njegovih posljedica.

Dok sam koncipirala sadržaj ove knjige, imala sam na umu raznoliku stručnu i znanstvenu publiku. Namjera mi je bila upoznati zainteresiranu javnost s iskustvima žena koje proživljavaju ili su preživjele obiteljsko nasilje te ukazati na moguće strategije društvene intervencije. U tome se smislu nadam da knjiga donosi zanimljive informacije stručnjacima u području socijalne skrbi, svim osobama koje neposredno rade ili se u svom radu susreću sa žrtvama nasilja, kao i osobama koje planiraju socijalnu politiku ili su angažirane u području zaštite ljudskih prava. Provedeno istraživanje temeljilo se na općenitim i specifičnim spoznajama o ljudskom ponašanju do kojih je došla suvremena psihologija, kao i suvremenim kvantitativnim i kvalitativnim metodama prikupljanja i analize podataka. Zato se nadam da će knjiga biti zanimljiva i istraživačima, posebno onima koji nasilje nad ženama promatraju iz perspektive rodne (ne) ravnopravnosti, prvenstveno razlika u ekonomskom i radnom položaju žena i muškaraca u patrijarhalnom društvu.

Provedbu istraživanja organizirala je Autonomna ženska kuća Zagreb – nevladina organizacija koja je osnovana 1990. godine da bi odgovorila na potrebu za sigurnim skloništem žena i njihove djece izložene nasilju. U proteklih 20 godina Autonomna ženska kuća Zagreb imala je važnu ulogu u pružanju neposredne pomoći ženama koje su preživjele nasilje, ali i u suprotstavljanju svim oblicima patrijarhalnog nasilja i diskriminacije žena². U tom je smislu misija ove nevladine organizacije sukladna djelovanju Ministarstva obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti³, kao i drugih javnih institucija u Hrvatskoj. Rezultat

² <http://www.azkz.net>

³ Kosor, J. (ur.) (2008) Nacionalna strategija zaštite od nasilja u obitelji za

komplementarnog rada nevladinog i vladinog sektora na razvoju civilnog društva je i ovaj zajednički istraživački projekt. Izravni poticaj za njegovu realizaciju i ključnu podršku u nastajanju ove knjige dala je premijerka Jadranka Kosor. Projekt su u ime Autonomne ženske kuće Zagreb koordinirale Neva Tölle i Valentina Andrašek. U njegovoj provedbi su, osim mene, sudjelovale i dvije moje kolegice – dr. sc. Anita Lauri Korajlija je provela metodu fokus grupa i sudjelovala u izradi dijela upitnika koji se odnosi na ponašanje djece; mr. sc. Mirjana Tonković je izradila bazu za unos prikupljenih podataka i sudjelovala u njihovoj analizi. Podatke su prikupljale četiri apsolutivke psihologije – Anamarija Čatipović, Ana Lovrić, Eni Vesović i Ana Vojnić Tunić. Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti je financiralo provedbu istraživanja. Ravnatelj Uprave za obitelj, Zdenko Žunić i načelnica Odjela za obitelj, mr. Sandra Batlak sudjelovali su u određivanju ciljeva i metoda istraživanja i pratili rad na projektu.

Svi podaci navedeni u ovoj knjizi temelje se na iskustvima i procjenama žena koje su preživjele ili još uvijek proživljavaju obiteljsko nasilje te su zbog toga potražile pomoć nevladinog sektora. U istraživanju je sudjelovalo 260 žena, uglavnom aktualnih i bivših korisnica Skloništa i Ženskog savjetovališta Autonomne ženske kuće Zagreb. Bez ovih žena, koje su pristale iskazati svoja osobna iskustva s obiteljskim nasiljem, ovo istraživanje ne bi bilo moguće. Njima smo zahvalni svi mi koji smo sudjelovali u realizaciji ovog projekta, a posebno cijenimo što su pristale sudjelovati u istraživanju, usprkos složenim životnim okolnostima u kojima se nalaze (tu posebno mislim na one žene koje aktualno proživljavaju obiteljsko nasilje), kao i unatoč tome što iskazivanjem svojih iskustava bude vrlo bolna sjećanja i aktualiziraju preživljene traume (to vrijedi posebno za žene koje su uspjele napustiti nasilnika). Sudionice

razdoblje od 2008. do 2010. godine, Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti [<http://www.mombs.hr>].

su nam pružile vrijedne podatke o mučnoj i istraživačima često teško dostupnoj temi obiteljskog nasilja, čime su postavile temelj za zaključke ovog istraživačkog projekta.

U Zagrebu, 13. svibnja 2010.

Darja Maslić Seršić, autorica

2. UVOD

2.1. O ekonomskom obiteljskom nasilju nad ženama

Iako borba za građansku ravnopravnost ima dugu tradiciju i dio je deklariranog sustava vrijednosti većine država, tek odnedavno ugledne međunarodne organizacije kao proklamirani cilj svog djelovanja navode suzbijanje zlostavljanja i nasilja nad ženama⁴. Važnu ulogu u stvaranju društvene svijesti o problemu obiteljskog nasilja nad ženama, njegovoj prevenciji i psihosocijalnoj rehabilitaciji izloženih žena imaju nevladine organizacije civilnog društva, a među njima posebno one proizašle iz feminističkog pokreta⁵. Zahvaljujući općem prihvaćanju teze „privatno je javno“, ukoliko se radi o diskriminaciji i nasilju, institucije počinju raditi na operativnim strategijama koje podrazumijevaju aktivnu ulogu društvene zajednice u prevenciji i suzbijanju ovog oblika nasilja. Na izravni poticaj nevladinih organizacija, Organizacija Ujedinjenih naroda je 1993. godine donijela Deklaraciju o suzbijanju svih oblika nasilja nad ženama, a o nasilju nad ženama raspravljalo se i na IV. UN-ovoj konferenciji o ženama, održanoj u Pekingu 1995. godine, gdje je donesena i Pekinška platforma za djelovanje. Otprilike u isto vrijeme Vijeće Europe donosi Deklaraciju o strategijama borbe protiv nasilja nad ženama u demokratskoj Europi,

⁴ *UN Secretary-General's campaign to end violence against women: Resolution adopted by General Assembly (2006) Intensification of efforts to eliminate all forms of violence against women*
<http://endviolence.un.org/officialdocs.shtml>

⁵ Castells, M. (2002) *Kraj patrijarhalnosti: Društveni pokreti, obitelji i spolnost*, poglavlje u knjizi *Moć identiteta*. Zagreb: Golden marketing.

a Svjetska zdravstvena organizacija počinje se baviti nasiljem nad ženama kao javnozdravstvenim problemom. Tako sredinom 1990-ih godina i zlostavljanje žena od strane muškaraca unutar obiteljskog konteksta postaje društvena odgovornost. No iako demokratske zemlje deklarativno prihvaćaju ovaj stav, obiteljsko nasilje, koje se odvija u privatnom prostoru i skriveno od javnosti, često ostaje nepoznato i teško dostupno za društvenu intervenciju.

Oslanjajući se na spomenutu Deklaraciju UN-a, nasiljem nad ženama danas smatramo bilo koji čin rodno zasnovanog nasilja kojega posljedice mogu biti tjelesna ili psihička povreda ili patnja žene, uključujući i strah od prijetnje, prisilno ili samovoljno oduzimanje slobode, bez obzira vezuju li se ove pojave uz privatni ili javni život žene. Smatra se kako nasilje nad ženama ne ostavlja samo posljedice na individualnoj razini, već ima štetni utjecaj na društvo u cjelini. Na individualnoj razini nasilje snažno utječe na tjelesno i psihičko zdravlje žene. Osim neposrednih tjelesnih ozljeda, nasilje nad ženama povezano je s narušenim reproduktivnim zdravljem, radnom nesposobnošću, invaliditetom i smrtnošću žena. Nasilje nad ženama manifestira se i u oslabljenom psihičkom zdravlju, neadaptivnim oblicima ponašanja, seksualnim disfunkcijama i oslabljenom socijalnom funkcioniranju žrtava. Sve ove poteškoće na individualnoj razini povezane su sa značajnim socijalnim i ekonomskim gubitcima na razini društva – npr. utječu na pad produktivnosti, troše zdravstvene i socijalne resurse. Jedna od posljedica nasilja nad ženama je i povećanje rodne neravnopravnosti u nekom društvu. Naime, iako nasilje nad ženama nastaje kao posljedica neravnopravnog položaja žene, ono tu neravnopravnost i uzrokuje, produbljujući razlike u radnim, psihološkim i socijalnim resursima između muškaraca i žena. Na kraju, recimo kako se posljedice nasilja nad ženama prenose i transgeneracijski. Djeca – svjedoci nasilja nad majkom, postaju kolateralne žrtve i pokazuju povećanu vjerojatnost da će doživljena iskustva ponoviti u kasnijem životu.

Obiteljskim nasiljem nad ženama smatramo sva nasilna ponašanja koja žena doživljava u krugu obitelji, a nasilnici su obično njihovi partneri. Manifestacije nasilja mogu biti različite (psihološko maltretiranje, nanošenje tjelesnih ozljeda, prijetnje, seksualno zlostavljanje...), kao i njihove posljedice (psihološke, tjelesne, ekonomske ili socijalne) koje se događaju na individualnoj, obiteljskoj i društvenoj razini. Kao što se i nasilje rijetko javlja u samo jednom obliku, tako se ne javljaju ni njegove posljedice.

Kada govorimo o ekonomskom i financijskom nasilju nad ženama, mislimo prvenstveno na onemogućavanje žene u ostvarivanju radne uloge, na ometanje akademske i profesionalne karijere žene, sprječavanje ekonomske neovisnosti i osiromašivanje žena. Izravne posljedice ovog oblika nasilja su stavljanje žene u ekonomski ovisan položaj, njeno materijalno siromaštvo i smanjene radne kompetencije žene. Zato, u konačnici, ekonomsko nasilje urušava temeljne sociodemografske predispozicije žene za postizanje ravnopravnosti u odnosu na muškarce.

Indikatori ekonomskog nasilja i diskriminacije žena često se mjere na društvenoj razini, pa se i povezuju prvenstveno s društvenim i institucionalnim nasiljem nad ženama. Hrvatska ženska organizacija Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje (CESI) prenosi statističke pokazatelje UN-a i EU koji govore o tome da žene ostvaruju samo 10% svjetskog dohotka i vlasnice su samo 1% svjetskog imetka, a čine 70% svjetske populacije nepismenih osoba. Europske statistike svakako govore u prilog smanjivanju rodne neravnopravnosti u razvijenim demokratskim zemljama, ali žene su još uvijek za isti posao u prosjeku 25% manje plaćene nego muškarci te imaju neravnomerni položaj na tržištu radne snage⁶. Iako žene čine 59% visokoobrazovanog

⁶ Centar za edukaciju, savjetovanje i istraživanje (2008) *Istraživanje o jednakim mogućnostima na tržištu rada*
<http://www.cesi.hr/hr/istrazivanje-o-jednakim-mogucnostima-na-trzistu-rada>.

stanovništva EU, samo 33% njih zaposleno je na upravljačkim poslovima, što govori u prilog tezi da i državljanke najrazvijenijih zemalja svijeta nailaze na nevidljive prepreke koje ih sprečavaju u napredovanju prema rukovodećim položajima u suvremenim organizacijama u kojima još uvijek dominiraju muškarci (tzv. fenomen *staklenog stropa*). Ovi podaci vrijede i za našu zemlju gdje su žene također potplaćene u odnosu na muškarce, teže i sporije nalaze zaposlenje, pa čine skoro 65% posto prijavljenih osoba na Hrvatskom zavodu za zapošljavanje⁷. Kada su zaposlene, žene u prosjeku imaju bolje radne značajke od muškaraca, prvenstveno veći stupanj obrazovanja, ali njihove plaće u znatnoj mjeri zaostaju za plaćama muškaraca. U Hrvatskoj taj zaostatak u prosjeku iznosi 12,5%, no kako je on najizraženiji u slučaju najbolje plaćenih poslova, stvarni jaz u plaćama između muškaraca i žena iznosi oko 20%.⁸ Nadalje, aktualna će ekonomska kriza dodatno pogoditi žene i povećati njihovu ekonomsku i radnu neravnopravnost u odnosu na muškarce. One u odnosu na muškarce plaćaju veći ceh negativnih ekonomskih kretanja. Žene češće ostaju bez posla i zarade koju su prije ostvarivale, a pogođeni, tipično ženski, sektori gospodarstva (tekstilna industrija, trgovina) privlače manju pozornost države od tipičnih muških sektora (brodogradnja, metalna industrija). Na taj se način posljednje dvije godine dodatno narušava društveni i ekonomski položaj žena

⁷ Šverko, B., Galić, Z., Maslić Seršić, D., Galešić, M. (2008) *Unemployed people in search of a job: Reconsiderating the role of search behavior. Journal of vocational behavior, 72, 415-428.*

Galešić, M., Maslić-Seršić, D. i Šverko, B. (2003) *Nezaposleni u Hrvatskoj 2003: Svakodnevne aktivnosti, financijsko stanje, socijalna podrška, intenzitet i način traženja posla, psihološka deprivacija, stavovi prema radu i nezaposlenosti. I. Elaborat projekta "Psihološki aspekti nezaposlenosti". Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.*

⁸ Nestić, D. (2007) *Differing Characteristics or Differing Rewards: What is Behind the Gender Wage Gap in Croatia?* Radni materijali EIZ-a / EIZ Working Papers, br. 0704.

u Hrvatskoj, već narušen tranzicijom i retradicionalizacijom rodnih odnosa.⁹

Ovakvi pokazatelji ekonomske neravnopravnosti žena nisu samo odraz društvene i institucionalne diskriminacije, već i diskriminacije i neravnopravnosti koje žena proživljava u obitelji. Međutim, čini se kako je obiteljsko ekonomsko nasilje nad ženama i stavljanje žena u ekonomski ovisan položaj o partneru u većoj mjeri kulturalno prihvatljiva pojava. Pritom se zaboravlja da je obitelj najvažnije mjesto socijalnog učenja, pa ima presudno značenje u formiranju vrijednosti – sustav vrijednosti koji imaju odrasli ljudi u velikoj je mjeri rezultat socijalnog učenja koje se odvijalo u kontekstu obitelji. Stečene vrijednosti manifestiraju se u normama ponašanja i sporo se mijenjaju, pa predstavljaju stabilne osobine ljudi koje određuju njihovo aktualno i javno (društveno) i privatno (obiteljsko) ponašanje. Zato su položaj žene u društvu i onaj u obitelji usko povezani, međusobno se uvjetuju, generacijski se prenose i sporo se mijenjaju. Radni i materijalni položaj žene često proizlazi iz statusa koji ima u obitelji (kako primarnoj, tako i sekundarnoj), ali i utječe na taj status.

Provedeno istraživanje stavlja naglasak na ekonomsko nasilje nad ženom, koje se događa u obitelji, te na ekonomske i radne posljedice koje različiti oblici obiteljskog nasilja ostavljaju na žene. Iako ekonomsko nasilje i ekonomska neravnopravnost žena u obiteljskom kontekstu može imati različite oblike i razmjere, predmet ovog istraživanja bile su njihove drastične manifestacije jer su ispitivani uzorak činile žene koje su potražile pomoć zbog zlostavljanja koje trpe od svojih partnera. Njihova iskustva s ekonomskim i financijskim nasiljem bilo bi vrijedno usporediti s istim iskustvima žena koje ne izjavljuju da su izložene obiteljskom nasilju. Tako bi došli do općenitih zaključaka o ekonomskoj i

⁹ Šipić, J. (2009) Rodna ravnopravnost u vremenu ekonomske krize (osvrt na okrugli stol). *Privredna kretanja i ekonomska politika*, 118, 65-70.

financijskoj ravnopravnosti koju ostvaruju žene u obiteljskom kontekstu, što određuje njihove potencijale za ostvarivanje rodne ravnopravnosti u društvu.

2.2. Teorijska konceptualizacija i nacrt istraživanja

Ekonomski aspekti obiteljskog nasilja nad ženama su brojni, a u ovom istraživanju se prvenstveno bavimo ekonomskim preprekama koje stoje pred zlostavljanim ženama na putu njihovog osamostaljivanja i uspostavljanja uspješnog roditeljstva. Pritom ekonomsku ovisnost zlostavljanih žena o partneru promatramo kao strukturnu prepreku uspješnom suzbijanju obiteljskog nasilja te ublažavanju posljedica koje ono ima na psihofizičku i socijalnu dobrobit žrtava. Općeniti cilj bio je utvrditi probleme u ostvarivanju ekonomske i financijske samostalnosti žena koje proživljavaju obiteljsko nasilje te definirati specifične zadatke psihosocijalnog tretmana. Istraživanje smo temeljili na tri općenite spoznaje:

- (1) Ekonomsko nasilje predstavlja posebnu kategoriju ponašanja koje, pored psihičkog, seksualnog i tjelesnog zlostavljanja, određuje općeniti pojam obiteljskog nasilja nad ženama. Pod tim oblikom nasilničkog ponašanja podrazumijevamo nejednaku kontrolu i pristup zajedničkim materijalnim resursima, uskraćivanje i kontrolu pristupa novcu, uskraćivanje prava na vlasništvo, sprečavanje pristupa zaposlenju ili obrazovanju te izravnu kontrolu radnog ponašanja i profesionalnih izbora žene.¹⁰
- (2) Različiti oblici nasilja nad ženama imaju neizravan utjecaj na radno ponašanje žene jer slabe njene radne potencijale, i kapacitete. Radi

¹⁰ Prema aktualnim deklaracijama o politici i strategijama suzbijanja nasilja nad ženama Vijeća Europe i UN-a. Vidi: <http://www.un.org>

se o izravnoj posljedici narušene psihičke i tjelesne dobrobiti žena izloženih psihološkom, seksualnom ili tjelesnom obiteljskom nasilju.¹¹

- (3) Institucionalizirani posao (mislimo na legalizirano zaposlenje na određeno ili neodređeno vrijeme) predstavlja jedinstveni i nezamjenjivi izvor dobrobiti za suvremenog čovjeka. Njegove manifestne (ekonomske) i latentne (psihološke i socijalne) funkcije osnažuju individualne kapacitete nošenja sa životnim poteškoćama i povećavaju izgleda preživljavanja u složenim životnim okolnostima obiteljskog zlostavljanja.¹²

Iz ovih spoznaja proizašle su i općenite pretpostavke (hipoteze) na kojima smo gradili istraživanje:

H1: Ekonomsko nasilje javlja se kao poseban oblik obiteljskog nasilja nad ženama, a uključuje ponašanja psihološkog, tjelesnog ili seksualnog zlostavljanja.

H2: Izravni cilj ekonomskog zlostavljanja žena u obitelji je uspostavljanje ekonomske kontrole nad ženom, a time slabljenje njenih mogućnosti utjecaja. Zato će žene žrtve ekonomskog nasilja imati smanjene kapacitete za provedbu zaštitničkih ponašanja prema sebi i djeci.

¹¹ Prema podacima domaćih i međunarodnih istraživanja individualnih posljedica izloženosti obiteljskom zlostavljanju. Vidi: <http://www.azkz.net>

¹² Prema psihologijskim teorijama – posebno *Teoriji latentne deprivacije* (Jahoda, 1982) i *Vitaminskom modelu* (Warr, 1989) te brojnim empirijskim studijama značenja rada objavljenima posljednjih 15-ak godina. Vidi u: Galešić, M., Maslić Seršić, D. i Šverko, B. (ur.) (2002) *Psihološki aspekti nezaposlenosti*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

H3: Žene koje proživljavaju psihološko, seksualno ili tjelesno zlostavljanje u obitelji imat će poteškoće u ostvarivanju svoje radne uloge:

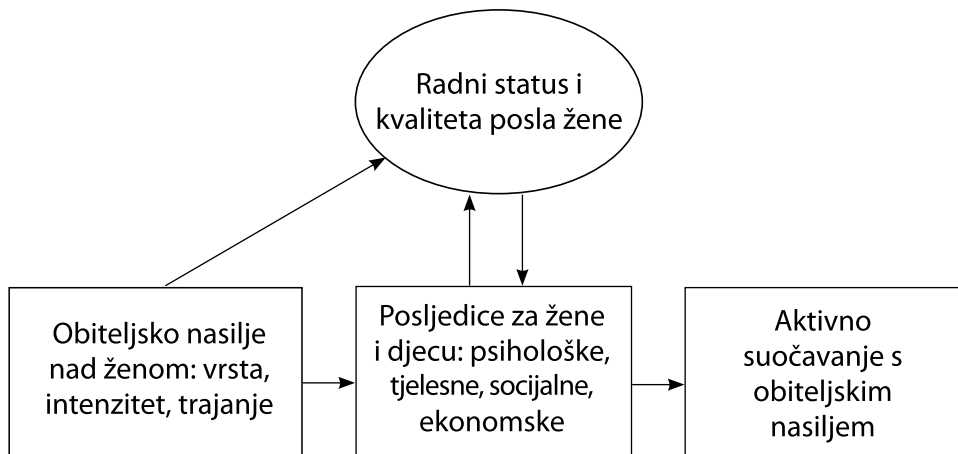
a) Neke od ovih poteškoća bit će izravne posljedice tjelesnog, seksualnog ili ekonomskog zlostavljanja i tako specifične za populaciju žena koje proživljavaju ove oblike obiteljskog zlostavljanja.

b) Neke od poteškoća bit će isključivo psihološke naravi – predstavljat će izravne posljedice psihološkog zlostavljanja i neizravne posljedice ekonomskog, seksualnog ili tjelesnog zlostavljanja. One se prvenstveno odnose na gubitak samopoštovanja, usvajanje eksternalnog lokusa kontrole, osjećaj bespomoćnosti i nisko samopoštovanje, a njihova će posljedica biti narušena intrinzična i ekstrinzična radna motivacija u zaposlenih žena te oslabljene strategije aktivnog, kontroli usmjerenog, suočavanja s nezaposlenošću u nezaposlenih žena.

H4: Zaposlene žene raspolagat će boljim individualnim i okolinskim resursima za učinkovito, kontroli usmjerenom, suočavanje s obiteljskim nasiljem. One će češće i odlučnije pokazivati ponašanja usmjerena na uspostavljanje kontrole nad obiteljskom situacijom zlostavljanja, što će se manifestirati u boljoj zaštiti vlastite dobrobiti i dobrobiti djece.

Teorijski okvir i hipoteze istraživanja sažeto shematski prikazuje Slika 1: Izloženost obiteljskom nasilju izaziva tjelesne, psihološke, socijalne i ekonomske posljedice na žene i njihovu djecu, pa tako utječe i na uspješnost ostvarivanja radne uloge žena. Obostrana je veza između radnog statusa i kvalitete zaposlenja žene s jedne strane, te posljedica

zlostavljanja s druge strane. Dostupnost latentnih i manifestnih funkcija rada djeluje kao zaštitni mehanizam u situaciji obiteljskog nasilja smanjujući njegove negativne posljedice, a različite posljedice zlostavljanja umanjuju uspješnost ostvarivanja radne uloge žrtava. Veličina i vrsta posljedica, koje zbog obiteljskog nasilja trpe žene i njihova djeca, određuju ženine mogućnosti za aktivno suočavanje s okolnostima obiteljskog nasilja. Intenzivnije i složenije posljedice smanjivat će mogućnosti aktivnog suočavanja.

SLIKA 1. Shematski prikaz teorijskog okvira i istraživačkih hipoteza

U istraživanju su korištene kvalitativne i kvantitativne psihologijske metode. Kvalitativne metode fokus grupa korištene su pri konstrukciji instrumentarija za mjerenje ekonomskog i financijskog nasilja nad ženama. Kvalitativna tehnika strukturiranih intervju sa zaposlenicama AŽKZ, koje rade s klijenticama Savjetovališta, bila je temelj za konstrukciju nekih drugih skala za ispitivanje specifičnih uvjeta zlostavljanja u kojima sudionice istraživanja žive, te specifičnih problema, vezanih uz zlostavljanje,

koje imaju na poslu ili prilikom traženja zaposlenja. Okosnica istraživanja bile su kvantitativne metode primjene upitnika. Dijelovi upitnika koji se odnose na opis situacije obiteljskog nasilja konstruirani su za ovu prigodu, a posebno se provjeravala konstruktiva valjanost Upitnika ekonomskog i financijskog nasilja nad ženama i njihovom djecom (*Upitnik EF*). Većina drugih podataka prikupljena je primjenom skala koje su već korištene u istraživanjima psihosocijalnih aspekata rada, nezaposlenosti te indikatora psihofizičke dobrobiti. Osim provjerenih psihometrijskih značajki, prednost njihove primjene leži u mogućnosti usporedbe žena žrtava obiteljskog nasilja s drugim usporedivim uzorcima. Tako smo omogućili relevantan opis uzorka koji istražujemo – usporedbom zlostavljanih žena s usporedivim uzorcima radno aktivnih ljudi u Hrvatskoj, opisali smo probleme koji predstavljaju specifični kontekst ili posljedicu situacije obiteljskog nasilja nad ženama.

U fokus grupama sudjelovalo je 20 žena, bivših i sadašnjih klijentica Ženskog savjetovišta Autonomne ženske kuće Zagreb. Kvantitativni dio istraživanja (primjena upitnika) proveden je na uzorku od 240 žena, bivših i sadašnjih korisnica Ženskog savjetovišta Autonomne ženske kuće Zagreb. Manji broj žena kontaktirali smo preko Ženske grupe Brod, SOS telefona – Ženska pomoć sada, te DUGA Zagreb – Dom za djecu i odrasle osobe žrtve obiteljskog nasilja. Među njima je bio podjednaki broj zaposlenih i nezaposlenih žena, što je u skladu s internim statistikama koje redovito vodi AŽKZ. Ispunila su se i naša očekivanja o značajnom udjelu žena zaposlenih na neprijavljenim poslovima koje smo temeljili na vlastitim istraživanjima ekonomskih aktivnosti nezaposlenih osoba u Hrvatskoj¹³ (preko 40% ih je angažirano u nekom obliku rada „na crno“).

¹³ Galešić, M., Maslić Seršić, D., Šverko, B. (2004) *Nezaposleni u Hrvatskoj 2003: Psihološke posljedice nezaposlenosti / Subjektivno zdravlje*. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Galešić, M., Maslić Seršić, D., Šverko, B. (2003) *Nezaposleni u Hrvatskoj 2003: svakodnevne aktivnosti, financijsko stanje, socijalna podrška*,

Također je važno naglasiti da su većinu uzorka činile majke maloljetne djece.

Varijable koje su bile predmet ovog istraživanja možemo podijeliti u devet kategorija: (1) sociodemografske i radne značajke zlostavljanih žena; (2) sociodemografske i akademske značajke njihove djece; (3) sociodemografske i radne značajke nasilnika; (4) značajke situacije obiteljskog zlostavljanja; (5) tjelesne i psihološke posljedice zlostavljanja; (6) resursi suočavanja; (7) manifestne i latentne funkcije rada i zaposlenja; (8) radna ponašanja i iskustva zlostavljanih žena; (9) rizična ponašanja djece čije majke proživljavaju nasilje u obitelji.

Ove su varijable bile operacionalizirane kroz tri tipa upitnika¹⁴. Prva dva upitnika imala su dvije forme: (1) AN – za žene koje su aktualno izložene nasilju; (2) PN – za žene koje su preživjele nasilje, ali su uspjele izaći iz nasilne situacije (napustile su nasilnika). Tri tipa upitnika bila su:

- 1. Upitnik za nezaposlene žene**
- 2. Upitnik za zaposlene žene**
- 3. Dodatni upitnik za majke – procjena djece.**

Zajednički dijelovi upitnika sadržavali su mjere *sociodemografskih i radnih značajki* sudionica istraživanja: dob, roditeljski status, obrazovanje, radni status, ukupan radni staž, radni staž u sadašnjoj organizaciji, poziciju, materijalni status. Žene su nasilnike opisivale prema istim značajkama. Također su ispitane *značajke situacije obiteljskog zlostavljanja*

intenzitet i način traženja posla, psihološka deprivacija, stavovi prema radu i nezaposlenosti. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Šverko, B., Galić, Z., Maslić Seršić, D., Galešić, M. (2008) *Working in the hidden economy: Associations with the latent benefits and psychological health. European journal of work and organizational psychology, 17, 301-314.*

¹⁴ Svi primijenjeni upitnici, na zahtjev i uz obrazloženje svrhe, mogu biti dostupni zainteresiranim istraživačima.

te posebno *oblici i razmjeri ekonomskog i financijskog nasilja*. Kao što je već spomenuto, skale za ove varijable konstruirane su na temelju kvalitativnog predistraživanja, a dobiveni rezultati nam govore o vrsti, intenzitetu i trajanju obiteljskog nasilja kojem su sudionice istraživanja bile ili su još uvijek izložene.

Dijelovi upitnika za nezaposlene žene sadržavali su mjere individualnih i okolinskih *resursa*, kojima žena raspolaže u aktualnom trenutku, te *strategija suočavanja s nezaposlenošću*¹⁵. U okviru individualnih resursa postojećim psihologijskim instrumentima su ispitivani sljedeći psihologijski konstrukti: samopoštovanje, zaokupljenost poslom, individualno značenje rada, samoefikasnost u traženju posla, bazično samovrednovanje i namjera traženja posla. Kao okolinski resursi bili su ispitani socijalna podrška i financijsko stanje. Od strategija suočavanja s nezaposlenošću bila je ispitivana aktivna, kontroli usmjerena, strategija proaktivnog traženja posla. Rezultati govore o mogućnostima zlostavljanih žena za uspješno ostvarivanje radne uloge i ekonomske samostalnosti te o aktualnim strategijama kojima nastoje riješiti status nezaposlenosti i umanjiti njene negativne posljedice. Ovi su podaci uspoređeni s istim rezultatima dobivenima na drugim uzorcima nezaposlenih osoba. Također su prikupljeni podaci o radnom statusu u prošlosti te načinu i razlozima eventualnog gubitka posla.

Dijelovi upitnika za zaposlene žene sadržavaju skale za mjerenje specifičnih ograničenja i problema u radu koje sudionice istraživanja doživljavaju kao izravnu posljedicu obiteljskog nasilja. Na ovoj je skupini mjerena i kvaliteta posla koju obavljaju u smislu njegove funkcije u ostvarivanju materijalne, socijalne i psihološke dobrobiti. Osim toga, prikupili

¹⁵ Maslić Seršić, D., Šavor, M. (u tisku) Konstrukcija upitnika suočavanja s gubitkom posla. *Društvena istraživanja*.

smo podatke o nekim aspektima radne motivacije, a rezultati govore o kvaliteti posla žena izloženih obiteljskom nasilju, sadržaju i razini njihove radne motivacije. Nalaze je moguće usporediti s onima prikupljenima na drugim usporedivim uzorcima hrvatskih zaposlenika. Dobili smo i podatke o specifičnim problemima i ograničenjima s kojima se sudionice istraživanja susreću u radu, a možemo ih interpretirati kao specifičnu i izravnu posljedicu situacije obiteljskog nasilja.

Dijelovi upitnika za majke malodobne djece sadrže uobičajene čestice za ispitivanje *sociodemografskih i akademskih značajki* pojedinog djeteta – spol, dob, vrsta škole, razred, školski uspjeh. *Rizična ponašanja djece*¹⁶ obuhvaćena su listom ponašanja vezanih uz učenje, druženje s vršnjacima, asocijalno i antisocijalno ponašanje, štetne navike, iskazivanje privrženosti i dominantna raspoloženja. Prikupljeni su podaci o prisutnosti nekog ponašanja i njegovom intenzitetu, a interpretirani su smislu stupnja rizičnosti za razvoj poremećaja u ponašanju.

Postupak prikupljanja podatka odvijao se u dva koraka: (1) predistraživanje temeljeno na primjeni kvalitativnih metoda fokus grupa i intervjua (20 sudionica); (2) glavno istraživanje bazirano na kvantitativnim metodama primjene upitnika (240 sudionica). Prvi je korak obuhvaćao 4 fokus grupe od 5 žena unutar kojih je vođena rasprava o iskustvima ekonomskog i financijskog nasilja kojem su bile ili kojem su još uvijek izložene. Za svaku fokus grupu bio je definiran vodič rasprave, grupna rasprava trajala je dva sata, a prikupljeni podaci su analizirani kvalitativnim metodama (sadržajne analize). Na temelju

¹⁶ Radi se o adaptaciji dijela inventara Achenbach (1995) *Youth self-report* – YSR (vidi Achenbach, T.M. i Rescorla, L., /2007/ *Multicultural understanding of child and adolescent psychopathology*. New York: Guilford Press.)

strukturiranih intervjuja sa savjetovateljicama AŽKZ te analize baza podataka Savjetovališta, osmišljene su čestice za ispitivanje vrste, intenziteta i trajanja drugih oblika obiteljskog nasilja. Prikupljeni podaci korišteni su za konstrukciju upitnika i skala.

Glavno istraživanje smo proveli u prostorijama Ženskog savjetovališta Autonomne ženske kuće Zagreb. Upitnik smo primjenjivali individualno prema unaprijed dogovorenim terminima, a manji dio upitnika smo primjenjivali telefonski. Primjena upitnika uobičajeno je trajala 30 minuta, a vodile su je apsolventice psihologije koje su prošle posebnu pripremu. Svim sudionicama istraživanja bila je objašnjena svrha i općeniti cilj istraživanja, a sudjelovanje u svakom dijelu istraživanja bilo je organizirano na načelima dobrovoljnosti i anonimnosti. Svi individualni podatci su tajni.

U sljedećim su poglavljima iskazani i opisani rezultati provedenog istraživanja.

3. ZNAČAJKE ISTRAŽIVANOG UZORKA

3. 1. Tko su zlostavljane žene, korisnice Savjetovališta Autonome ženske kuće Zagreb?

U istraživanju je sudjelovalo 240 žena koje su bile (63%) ili su još uvijek (37%) izložene obiteljskom nasilju. Većina njih (preko 90%) su bivše ili sadašnje klijentice Savjetovališta za žene Autonomne ženske kuće Zagreb, a do ostalih smo žena došli preko drugih nevladinih organizacija te državnih institucija – Ženska grupa Brod, SOS telefon – Ženska pomoć sada, te DUGA Zagreb – Dom za djecu i odrasle osobe žrtve obiteljskog nasilja.

Ovdje navodimo neke deskriptivne statističke podatke o sociodemografskim značajkama ispitivanih žena: dobi, razini obrazovanja, materijalnom, radnom i roditeljskom statusu. Ove podatke uspoređujemo s nacionalnim parametrima¹⁷. Na temelju usporedbi odgovorit ćemo na pitanje je li obiteljsko nasilje nad ženom vezano uz njen socioekonomski status, odnosno postoje li demografske skupine u kojima je ovakvo nasilje češće.

¹⁷ Koristili smo podatke koje objavljuje Državni zavod za statistiku <http://www.dsz.hr>.

TABLICA 1. Dob i stupanj obrazovanja zlostavljanih žena (N=240) u odnosu na opću žensku populaciju u Hrvatskoj

Dob	% uzorak	% RH	Razina obrazovanja	% uzorak	% RH
19 – 29 godina	14,2	13,1	nezavršena OŠ	2,9	48,3
30 – 39 godina	34,3	12,9	završena OŠ	8,8	
40 – 49 godina	32,6	14,1	SŠ do tri godine	25,4	40,5
50 – 59 godina	13,0	14,0	SŠ četiri godine	37,5	
više od 60 godina	5,9	25,4	VŠS ili VSS	25,4	11,2

TABLICA 2. Radni status i vlastiti mjesečni prihodi zlostavljanih žena (N=240)

Radni status	%	Godine radnog staža	%	Vlastita mjesečna primanja	%
nezaposlena	27,2	bez radnog staža	8,8	bez prihoda	14,2
zaposlena na određeno	8,4	ispod 1 godine	5,4	do 2000 kn	19,7
zaposlena na neodređeno	45,6	od 1 do 5 godina	19,7	2000 do 4000 kn	42,7
neprijavljeno zaposlena	5,0	od 6 do 15 godina	33,0	4000 do 6000 kn	14,6
umirovljenica	9,2	od 15 do 30 godina	28,0	6000 do 8000 kn	5,9
nešto drugo	4,6	više od 30 godina	5,0	iznad 8000 kn	2,9

Prosječna dob sudionica istraživanja bila je 40,6 godina. Iz navedenih podataka vidi se kako su ispitivane žene bile različite dobi, a najmanje ih je starijih od 60 godina (5,9%). Većina ispitivanih žena bila je u dobi između 30 i 49 godina (66,9%). Općenito možemo reći kako su u ispitivanom uzorku u većoj mjeri bile zastupljene mlađe žene. Dok 40% populacije žena u Hrvatskoj čine one starije od 50 godina, one čine samo 18% žena koje su zbog obiteljskog nasilja potražile pomoć nevladinog sektora (AŽKZ). Ispitivane žene su u prosjeku bile i obrazovanije od populacije – većina njih (62,9%) ima neki oblik srednjoškolskog obrazovanja, a skoro četvrtina ima višu ili visoku stručnu spremu. Samo 11,7% žena ima završenu ili nezavršenu osnovnu školu. Ovi se podaci u velikoj mjeri razlikuju u odnosu na nacionalne parametre prema kojima skoro polovica žena u Hrvatskoj ima nezavršeno ili završeno osnovnoškolsko obrazovanje i zapravo predstavlja nekvalificiranu ili niže kvalificiranu radnu snagu. S druge strane, relativna zastupljenost visokoobrazovanih žena u našem uzorku dvostruko je veća nego u populaciji. U prosjeku veća razina obrazovanja žena u našem uzorku izravna je posljedica njihove mlađe dobi jer je obrazovanost mlađih generacija viša u odnosu na starije. Isto tako, to znači da se za pomoć nevladinom sektoru zbog obiteljskog nasilja češće obraćaju mlađe i obrazovanije žene. Jesu li one u većoj mjeri i izložene obiteljskom nasilju? Vjerojatno nisu, ali su spremnije oduprijeti se tom nasilju te potražiti pomoć i podršku društva. Osim toga, ženama višeg obrazovanja vjerojatno su i dostupnije informacije o tome kome se mogu obratiti za pomoć te koje im strategije stoje na raspolaganju u suočavanju s obiteljskim nasiljem.

Preko polovice žena je zaposleno (54%), a među njima velika većina ima stalan posao, odnosno radni ugovor na neodređeno vrijeme. U uzorku je bila najveća relativna zastupljenost žena (42,7%) s mjesečnim prihodima u rasponu između 2.000 i 4.000 kuna. Ako kao parametar uzmemo zadnji službeni podatak o prosječnoj plaći u Hrvatskoj, a on

se odnosi na 2007. godinu i prosječnu plaću od 4.521 kune, možemo zaključiti kako većina ispitivanih žena (76,6%) ima ispodprosječna mjesečna primanja. Ovaj nalaz u skladu je s podacima o povezanosti obiteljskog nasilja s materijalnim statusom žrtve koji su dobiveni u drugim razvijenim zemljama. Na primjerice, američki statistički podaci o incidenciji obiteljskog nasilja govore kako su mu u većoj mjeri izložene žene nižih prihoda.¹⁸ Zašto je tome tako i kakva je uloga financijskih prihoda žene u priči o obiteljskom nasilju?

Stavljanje bilo koje osobe u ekonomski ovisan položaj način je na koji izravno ograničavamo njene mogućnosti i slobodu odabira. Zato ekonomska neovisnost žene predstavlja važnu odrednicu njenog ravnopravnog statusa u obitelji i društvu. Ekonomska ovisnost istovremeno je i izvor i posljedica diskriminacije žena, a, kako ćemo kasnije vidjeti, može biti i strategija kojom nasilnik ostvaruje svoju moć, a samo nasilje se održava.

Kako ekonomski status neke osobe određuje njenu društvenu moć i povezan je sa samopoštovanjem (*općenitim doživljajem da smo kompetentni za suočavanje sa životnim izazovima te da zavrđujemo sreću*¹⁹), niske prihode možemo smatrati čimbenikom ranjivosti neke žene za izloženost i život u okolnostima obiteljskog nasilja. To nikako ne znači da su niži materijalni status ili siromaštvo uzroci nasilja. Oni mogu biti poticaj da se osjećamo manje kompetentnima i manje vrijednima (pa, primjerice, mislimo kako nismo u stanju zaštititi se od nasilja) i usto

¹⁸ Rennison, M., W. Welchans. *Intimate Partner Violence. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. May 2000, NCJ 178247, Revised 7/14/00.*

¹⁹ Branden, N. (1969) *The psychology of self-esteem. New York: Bantam.* Branden, N. (2001) *The psychology of self-esteem: a revolutionary approach to self-understanding that launched a new era in modern psychology. San Francisco: Jossey-Bass, 2001.*

izravno određuju neke naše mogućnosti uspješnog suočavanja s nasiljem u obitelji (primjerice, materijalno siromaštvo smanjuje mogućnost žene da postane neovisna o partneru i da ga napusti).

Zanimljivo je da niži ekonomski status naših ispitanica istovremeno prati u prosjeku viši obrazovni status. Iako u prosjeku obrazovanije od populacije, one istovremeno imaju ispodprosječne plaće, što je suprotno očekivanom trendu. Zato niži ekonomski status naših ispitanica možemo smatrati i posljedicom ili neizravnim cijenom života s nasilnikom. Ona se javlja zbog nemogućnosti žene da u ovakvim okolnostima u potpunosti ostvari svoje profesionalne kapacitete, bez obzira događa li se to zbog njenog oslabljenog funkcioniranja na poslu ili zbog gubitka samopouzdanja potrebnog za ostvarivanje profesionalnih mogućnosti.

Samo 4,6% žena nema djecu, a većina njih ima jedno (29,2%) ili dvoje (45,4%) djece. Vrlo mali broj žena (2,5%) ima više od četvero djece. U prosjeku su žene u našem uzorku imale nešto više djece nego što bismo to očekivali, ali razlika u odnosu na populaciju nije velika: prosječan broj djece za Hrvatsku iznosi 1,38, a u našem uzorku 1,96.

3.2. Tko su nasilnici

Velika većina žena, njih 72,5% izjavljuje kako je nasilnik njihov suprug s kojim dijele isto kućanstvo ili bivši suprug ili partner s kojim žive u istom kućanstvu (9,2%). Dakle, nasilnik je prvenstveno (u 81,7% slučajeva) nevjenčani ili vjenčani suprug s kojim žena živi. To potvrđuje naša očekivanja i općenite spoznaje o tome da je dom okruženje i mjesto u kojem se odvija obiteljsko nasilje. U 10,4% slučajeva radi se o bivšem partneru s kojim žena ne živi u istom kućanstvu, a u 5% slučajeva radi se o sadašnjem partneru s kojim žena ne živi u istom kućanstvu. U manje od 3% slučajeva nasilnik je neka druga osoba.

TABLICA 3. Dob i stupanj obrazovanja nasilnika u odnosu na opću mušku populaciju u Hrvatskoj

Dob nasilnika	% uzorak	% RH	Stupanj školovanja	% uzorak	% RH
20 – 29 godina	6,7	14,6	nezavršena OŠ	4,2	32,2
30 – 39 godina	19,3	14,0	završena OŠ	14,6	
40 – 49 godina	42,0	15,1	SŠ do tri godine	26,4	55,0
50 – 59 godina	24,4	14,6	SŠ četiri godine	32,6	
više od 60 godina	7,6	18,8	VŠS ili VSS	22,2	12,8

TABLICA 4. Radni status i vlastiti mjesečni prihodi nasilnika

Radni status	%	Mjesečna primanja	%
nezaposlen	15,0	bez prihoda	8,8
zaposlen na određeno	5,8	do 2000 kn	5,0
zaposlen na neodređeno	50,0	2000 do 4000 kn	17,5
neprijavljeno zaposlen	7,1	4000 do 6000 kn	22,1
umirovljenik	12,1	6000 do 8000 kn	15,4
nešto drugo	7,9	iznad 8000 kn	16,3
ne znam	2,1	ne znam	15,0

Demografske osobine uzorka nasilnika slične su osobinama žena prema kojima nasilje usmjeravaju. Prosječna dob nasilnika bila je 44,9 godina, relativno najveća zastupljenost (66,4%) je dobne skupine između 40 i 49 godina. Većina nasilnika (59%) ima neki oblik srednjoškolskog obrazovanja, manja je zastupljenost neobrazovanih i nisko obrazovanih muškaraca (18,8%) nego što je to u populaciji (32,2%), a veća visokoobrazovanih (22,2% u odnosu na 12,8%). Nasilnici su u prosjeku nešto više od 4 godine stariji od žena koje su izložene njihovom nasilju. Iako je u Hrvatskoj prosječno obrazovanje muške populacije više u odnosu na žensku, ispitivane žene i muški nasilnici, čijem su nasilju izložene, podjednake su razine obrazovanja. Dapače, žene su u prosjeku nešto obrazovanije (relativno je manja zastupljenost nisko obrazovanih

žena – 11,7% u odnosu na 18,8%, relativno veća zastupljenost visoko obrazovanih žena – 25,4% u odnosu na 12,8% muškaraca).

U istraživanju obiteljskog nasilja nad ženama u Republici Hrvatskoj, provedenom 2003. godine na nacionalnom uzorku od 976 žena, dobivenom metodom slučajnog odabira stratificiranog u više etapa i temeljenog na terenskom prikupljanju podataka, usporedba stupnja formalnog obrazovanja ispitanica i njihovih partnera je pokazala sliku koja odgovara populacijskim parametrima. Iako je potvrđena povezanost između stupnja obrazovanja životnih partnera, žene su u prosjeku bile niže obrazovane od svojih partnera te su bile u manjoj mjeri zastupljene u svakoj obrazovnoj kategoriji, osim u skupini s najnižim stupnjem obrazovanja, do 8. razreda osnovne škole, gdje je bio značajno veći relativni udio žena.²⁰ Kao što smo naveli, naše je istraživanje polučilo drugačije nalaze: žene u našem uzorku u prosjeku su obrazovanije od svojih nasilnih partnera. Znači li to da se nasilje nad ženama češće događa u vezama u kojima je žena obrazovanija od partnera? Ili se radi o još jednoj potvrdi podatka da su žene, koje se obraćaju za pomoć nevladinom sektoru zbog nasilja u obitelji, u prosjeku obrazovanije od opće populacije, pa vjerojatno i od populacije žena koje se u istoj situaciji ne odlučuju za takav korak? Mi smo skloni pozitivno odgovoriti na ovo posljednje pitanje. Smatramo kako formalno obrazovanje jača individualne kapacitete žene potrebne za aktivno i uspješno suočavanje s nasiljem. U tom se smislu stupanj obrazovanja i u ovim okolnostima potvrđuje kao individualni resurs koji na općoj razini određuje kapacitete osobe za aktivno i uspješno suočavanje sa stresom. Obrazovanije žene vjerojatno lakše prepoznaju situaciju u kojoj se nalaze, sklonije su očekivanju ravnopravnosti u partnerskom odnosu, te su spremnije

²⁰ Otročak, D. (2003) *Nasilje nad ženama u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Autonomna ženska kuća Zagreb i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladih.

potražiti podršku društva u rješavanju „privatnih“ problema u kojima su se našle. Ipak, sve su to pretpostavke i otvorena pitanja, pa socioekonomski kontekst obiteljskog nasilja smatramo vrijednom temom za buduća istraživanja.

Kao što je to bio slučaj i kod žena, većina nasilnika (55,8%) su zaposlene osobe, a većina njih (53,8%) ima prosječna mjesečna primanja iznad 4000 kuna (u odnosu na 23,4% žena). U 2,1% slučajeva žene su izjavljivale kako im nije poznat radni status nasilnika, a u 15% slučajeva nisu bile u stanju procijeniti prosječna mjesečna primanja nasilnika.

Radni i financijski status predstavlja demografsku značajku koja u značajnoj mjeri razlikuje žene žrtve obiteljskog nasilja i muškarce nasilnike. Iako sličnog obrazovanja, žene su u puno većem postotku nezaposlene (27,2% žena u odnosu na 15% muških nasilnika), zastupljenije su žene koje nemaju nikakve vlastite prihode (14,2% žena u odnosu na 8,8% muškaraca) te u prosjeku imaju značajno niža prosječna mjesečna primanja od nasilnika. Na temelju ovih podataka možemo zaključiti kako radna i ekonomska neravnopravnost između žene i muškarca predstavlja kontekst u kojem se odvija obiteljsko nasilje.

3.3. Vrsta, trajanje i posljedice nasilja kojem su sudionice bile izložene

Na temelju dosadašnjih spoznaja o oblicima obiteljskog nasilja²¹ i nasilnog ponašanja općenito²² te analize iskustava zaposlenica i volonterki Autonomne ženske kuće Zagreb, manifestacije nasilničkog ponašanja smo klasificirali u devet kategorija: tjelesno zlostavljanje, pokazivanje sile, verbalno, seksualno, financijsko zlostavljanje, socijalna izolacija, emocionalne ucjene, ograničavanje intelektualne slobode i ometanje roditeljske uloge. Zamolili smo žene da navedu jesu li izložene pojedinom obliku nasilja i, ako jesu, u kojoj mjeri. U Tablici 5. prikazani su rezultati. Osim navedenih i opisanih oblika nasilnog ponašanja, žene su imale priliku navesti i opisati neki drugi oblik nasilnog ponašanja koji nije obuhvaćen opisanim ponašanjima.

Rezultati pokazuju kako je većina žena iskazivala (u rasponu od 58,8% za ometanje roditeljske uloge do 97,1% za verbalne napade) da je različitom učestalošću izložena svakom od navedenih oblika nasilja. To se jedino ne odnosi na seksualne napade o kojima se izjašnjava manje od polovice žena, njih 37,5%. Velika većina žena (80,4%) u različitoj je mjeri izložena tjelesnim napadima nasilnika – ponašanju koje ljudi najprije i najtočnije prepoznaju kao zlostavljanje. Broj različitih oblika nasilja, koji su žene navele, kreće se u rasponu od 1 do 9, a u prosjeku iznosi 5,6 različitih manifestacija nasilja koje žena proživljava ($M=5,6$; $SD=1,98$). Ako uzmemo u obzir i prosječnu varijancu rezultata ($M \pm SD$), možemo zaključiti da većina ispitivanih žena ima iskustva s 3 do 7 različitih oblika nasilnog ponašanja. Možemo zaključiti kako se obiteljsko nasilje rijetko

²¹ Shipway, L. (2004) *Domestic violence: A handbook for health professionals*. Oxon (UK): Routledge.

²² Zimbardo, P. (2009) *Luciferov učinak – kako dobri ljudi postaju zli*. Zagreb: TIM press.

javlja u samo jednom obliku, već zapravo predstavlja skup različitih manifestacija nasilja.

TABLICA 5. Izloženost različitim oblicima nasilnog ponašanja (rezultati su izraženi u postotku žena koje su dale određeni odgovor)

	PONEKAD (do par puta godišnje)	ČESTO (do par puta mjesečno)	VRLO ČESTO (gotovo svakodnevno)	Σ %
Tjelesnim napadima (šamari, premlaćivanje, nanošenje tjelesnih ozljeda, davljenje, guranje...)	47,9	20,0	12,1	80,0
Pokazivanju sile (razbijanje stvari, bacanje predmeta, prijetnja oružjem...)	30,0	28,3	21,3	79,6
Verbalnim napadima (galama, uvredljive i ponižavajuće poruke, prijetnje, ucjene...)	9,6	20,8	66,7	97,1
Seksualnim napadima (prisilni seksualni odnosi, seksualne aktivnosti koje ne želite, izlaganje pornografskim sadržajima protiv Vaše volje...)	19,2	10,0	8,3	37,5
Financijskom zlostavljanju (oduzima Vam novac i imovinu, zabranjuje korištenje zajedničkih dobara, ne podmiruje materijalne potrebe djece...)	15,0	22,1	38,3	75,4

	PONEKAD (do par puta godišnje)	ČESTO (do par puta mjesечно)	VRLO ČESTO (gotovo svakodnevno)	Σ %
Socijalnoj izolaciji (ograničava Vam slobodu kretanja, zabranjuje kontakte s prijateljima i rodbinom, kontrolira telefonske razgovore...)	14,2	17,5	36,7	68,3
Emocionalnim ucjenama (prijeti samoubojstvom ako ga ostavite, optužuje Vas da ga ne volite...)	11,3	23,8	30,4	65,4
Ograničavanju intelektualne slobode (zabranjuje Vam da se obrazujete, zabranjuje Vam izražavanje vlastitih i nameće svoja uvjerenja, vjerske i kulturalne osjećaje ...)	16,3	18,3	26,7	61,3
Ometanju roditeljske uloge (sprečava kontakt s djecom, određuje Vaše odgojne postupke, manipulira djecom kako bi se spriječio Vaš roditeljski utjecaj...)	13,3	18,3	27,1	58,7
Nešto drugo	2,9	5,0	10,4	18,3

Velika većina žena, njih 87,1% izjavljuje kako nasilje traje više godina, u prosjeku 10 godina ($M=10,1$; $SD=8,56$). Pritom je prosječno raspršenje veliko, što ukazuje na velike individualne razlike u trajanju nasilja do trenutka traženja pomoći. Zato ne možemo govoriti o nekom tipičnom vremenskom razdoblju koje protekne u nasilju prije nego što se žena odluči obratiti za pomoć. Trenutak odluke ovisi o nekim drugim čimbenicima koji su nevezani uz trajanje nasilja, ali podaci govore kako se vrlo mali broj žena javlja nakon što obiteljsko nasilje proživljavaju kraće od godine dana. Ako uzmemo u obzir prosječnu varijancu rezultata ($M \pm SD$), možemo zaključiti kako većina žena, koje uopće zatraže pomoć društva zbog nasilja u obitelji, to čine nakon što je izložena nasilju između 2 i 18 godina. Tek je 1,3% žena izjavilo da su nasilničkom ponašanju izložene tek odnedavno, 6,3% već neko vrijeme (mjesec dana do godine dana), a 5,4% oko jednu godinu.

TABLICA 6. Tjelesne i psihičke posljedice zlostavljanja

Tjelesne posljedice zlostavljanja	%	Psihičke posljedice zlostavljanja	%
posljedice nisu tjelesne naravi	35,8	posljedice nisu psihičke naravi	3,3
lakše tjelesne ozljede	40,4	emocionalni problemi	32,5
teže tjelesne ozljede	12,5	teži psihički problemi	37,0
teže tjelesne ozljede na dulje vrijeme	4,6	psihički problemi na dulje vrijeme	12,1
trajne tjelesne posljedice	6,7	psihičko zdravlje trajno narušeno	14,2

Kao što se može vidjeti iz podataka prikazanih u Tablici 6., većina žena (64,2%) izjavljuje kako je imala ili još uvijek ima tjelesne posljedice nasilja. Pritom skoro četvrtina žena (23,8%) tjelesne posljedice kategorizira kao „teže“, a među njima njih 28% (6,7% od ukupnog uzorka) izjavljuje da trpi trajne tjelesne posljedice koje ometaju svakodnevno funkcioniranje ili trajno umanjuju radnu sposobnost. Samo 3,3% žena smatra kako posljedice iskustva s nasiljem nisu psihičke naravi, a čak 14,2% njih smatra kako ima trajno narušeno psihičko zdravlje koje onemogućuje normalno svakodnevno funkcioniranje ili trajno umanjuje radnu sposobnost. Ove subjektivno procijenjene posljedice nasilja na individualnoj razini posredno ukazuju i na ekonomske učinke nasilja na društvenoj razini: izravne troškove liječenja i one neizravne zbog poteškoća koje žrtve imaju u ostvarivanju svoje radne uloge.

3.4. Zaključci

Rezultati iskazani u ovom poglavlju upućuju na sljedeće općenite zaključke:

1. Obiteljsko nasilje nad ženama nije vezano samo uz određene demografske skupine: ispitivane žene, kao i nasilnici, pripadaju različitim kategorijama odrasle populacije s obzirom na dob, stupanj obrazovanja, radni i materijalni status.
2. Ispitivane žene i nasilnici u prosjeku su obrazovanije osobe u odnosu na našu populaciju, a većina nasilnika ima iznadprosječna mjesečna primanja. Ovakav nalaz ima dvije važne implikacije:
 - a) On pobija predrasudu kojom se obiteljsko nasilje vezuje uz društvene slojeve nižeg socioekonomskog statusa.
 - d) Kako ne postoje nikakvi teorijski ni praktični razlozi zbog kojih bi smatrali da je obiteljsko nasilje češće u obiteljima višeg socioekonomskog statusa, smatramo kako ovaj nalaz govori o tome da su pripadnice viših društvenih slojeva spremnije suprotstaviti se obiteljskom nasilju i potražiti pomoć društva.
3. Iako u prosjeku obrazovanije od nasilnika, žene su u većem broju nezaposlene i imaju niža primanja. Zaključujemo kako radna i ekonomska neravnopravnost između žene i muškarca predstavlja najčešći kontekst u kojem se odvija obiteljsko nasilje nad ženom.
4. Velika većina žena izložena je različitim oblicima nasilja koje traje više godina prije nego se obrate za pomoć. Verbalni i tjelesni napadi najčešće su manifestacije nasilja.
5. Preko dvije trećine žena trpi tjelesne, a skoro sve osjećaju psihičke posljedice zlostavljanja. Četvrtina žena procjenjuje da trpi teže tjelesne, a preko polovice teže psihičke posljedice zlostavljanja.

4. DJECA KAO SVJEDOCI I ŽRTVE OBITELJSKOG NASILJA

4.1. Iskustva djece s nasiljem

Svjedoče li djeca nasilju nad svojim majkama? Jesu li i sama žrtve? Kakva su njihova akademska postignuća? Imaju li poteškoća u ponašanju i doživljavanju? Ovo su pitanja na koja smo tražili odgovore, a do njih smo došli posredno, na temelju procjena majki, sudionica našeg istraživanja. Prikupljali smo podatke o djeci staroj do 18 godina. Kao što je ranije opisano, većina naših ispitanica (95,6%) bile su majke, a skoro polovica je imala dvoje djece. Zlostavljane majke su posebno iskazivale podatke o svakom maloljetnom djetetu, procjenjivale njegova iskustva s obiteljskim nasiljem te odabrane aspekte ponašanja djeteta. Na taj smo način prikupili podatke o 329 djece koja odrastaju ili su odrastala uz majke koje su potražile pomoć zbog obiteljskog nasilja. U Tablici 7. prikazani su neki osnovni podaci o toj djeci (N=329).

TABLICA 7. Opis uzorka djece, svjedoka i žrtava obiteljskog nasilja (podatci prikupljeni na temelju izjava njihovih majki)

ZNAČAJKE UZORKA	
Spol (% muške djece)	56,2 %
Dob (prosječna u godinama)	9,86 (SD=5,06)

ZNAČAJKE UZORKA	
Razvojni status djeteta (% djece s posebnim potrebama)	12,2 %
Školski status djeteta (% školske djece)	68,1 %
Status djeteta s obzirom na nasilje: Je li dijete žrtva nasilja? (% pozitivnih odgovora)	52 %
Status djeteta s obzirom na nasilje: Je li dijete svjedok nasilja nad majkom? (% pozitivnih odgovora)	84,8 %

TABLICA 8. Manifestacije nasilja prema djeci

OBLIK NASILNOG PONAŠANJA	% DJECE KOJA SU MU IZLOŽENA
Tjelesno zlostavljanje	35,3 %
Seksualno zlostavljanje	2,9 %
Psihološko zlostavljanje	95,9 %
Ekonomsko zlostavljanje	49,4 %

Iz navedenih podataka vidimo da su u većini slučajeva (52%) djeca i sama žrtve nasilja, a velika većina njih (84,8%) prisustvuje nasilju koje se odvija nad njihovim majkama. Ovo smatramo važnim nalazom koji pokazuje da obiteljsko nasilje nad ženama obično obuhvaća i njihovu djecu. U Tablici 8. naveli smo podatke o oblicima nasilja čije su žrtve

sama djeca (N=170). U najvećem broju slučajeva radi se o emocionalnom i psihološkom zlostavljanju, ali u velikoj mjeri se javljaju i drugi oblici nasilja. Preko trećine djece izloženo je tjelesnom nasilju, a skoro polovina su žrtve ekonomskog nasilja. Za petero djece majke su izjavile da su žrtve seksualnog zlostavljanja svojih očeva.

Vjerodostojnost naših podataka o iskustvima s nasiljem djece zlostavljanih majki potvrđuje i njihova sukladnost s nalazima prikupljenima u drugim zemljama. Djeca često nisu samo svjedoci nasilja jednog roditelja nad drugim ili tjelesnih i verbalnih okršaja među njima, već su u takvim situacijama često i sama izravne žrtve nasilja. Svi oblici zlostavljanja djece puno su češći u obiteljima u kojima postoji nasilje nad ženom. Statistički podaci, prikupljeni u razvijenim zemljama, pokazuju da su djeca zlostavljanih majki 15 puta češće izložena tjelesnom zlostavljanju i zanemarivanju od ostale djece. Neka su istraživanja pokazala da su u obiteljima, u kojima nasilni partner tuče ženu, u 60% do 75% slučajeva na isti način tjelesno zlostavljana i djeca.²³ Naši podaci pokazuju slične trendove i upozoravaju da svaki psihosocijalni tretman žena izloženih obiteljskom nasilju, kao i psihosocijalna rehabilitacija onih koje su preživjele obiteljsko nasilje, treba obuhvaćati i njihovu djecu.

²³ Osofsky, J. (1999) *The Impact of Violence on Children. The Future of Children: Domestic Violence and Children*, 9, 33-49.

4.2. Akademsko postignuće i problemi u ponašanju i doživljavanju

Brojna psihologijska istraživanja su pokazala kako je svjedočenje bilo kakvom nasilju povezano s emocionalnim poteškoćama, problemima u ponašanju i učenju u djece, a intenzitet posljedica ovisi o osjetljivosti razvojnog razdoblja u kojem se dijete nalazi, o trajanju izloženosti (je li kronična ili nije), te, na kraju, o tjelesnoj i emocionalnoj bliskosti sa žrtvom.²⁴ Zato je svjedočenje nasilju, koje se odvija među roditeljima, posebno traumatično iskustvo za djecu koje može ostaviti ozbiljne i trajne tragove u njihovom doživljavanju i ponašanju. Ova vrsta nasilja se odvija najčešće u domu, dakle okolini koju povezujemo sa sigurnošću i zaštitom djece, a nasilno se ponašaju osobe čija je primarna uloga pružanje topline i podrške. Žrtva nasilja je majka, osoba s kojom dijete razvija najčvršću emocionalnu vezu. Prema procjenama majki, koje su sudjelovale u našem istraživanju, gotovo 85% djece svjedoci su nasilja koje one proživljavaju. Psihosocijalni tretman ove djece predstavljao bi ujedno i prevenciju budućeg obiteljskog nasilja, jer se pokazalo da obiteljsko nasilje kao dugoročnu posljedicu ima i ponavljanje nasilja u novoj generaciji.

Kada govorimo o posljedicama odrastanja u obiteljskom nasilju, treba naglasiti još jednu specifičnu i otežavajuću okolnost nasilja nad ženama koja nije bila obuhvaćena našim istraživanjem. Ona se odnosi na roditeljsko funkcioniranje samih zlostavljanih majki. Ranije smo utvrdili da preko dvije trećine naših ispitanica trpi tjelesne, a skoro sve osjećaju psihičke posljedice zlostavljanja. Pritom četvrtina njih procjenjuje da trpi teže tjelesne, a preko polovice teže psihičke posljedice zlostavljanja. Mi

²⁴ Gayla, M. (1998) *Effects of Domestic Violence on Children*. U: Trickett, P.K.; Schellenbach, C.J. (ur.) *Violence Against Children in the Family and the Community*. (str. 57-101). Washington: American Psychological Association.

ove poteškoće nismo istraživali detaljnije, ali postoje podaci o tome da zlostavljanje ostavlja vrlo širok raspon dugoročnih posljedica različite naravi. Zlostavljane majke mogu biti depresivne ili zaokupljene nasiljem, emocionalno distancirane ili neosjetljive, nervozne ili bespomoćne, pa u konačnici nisu u stanju pružati svojoj djeci dovoljno emocionalne podrške ili uspješno brinuti o njihovim potrebama.²⁵ Na sve ove i mnoge druge načine, djeca neizravno trpe većinu tjelesnih, psihičkih i socijalnih posljedica koje nasilje ostavlja na njihove majke.²⁶

Za djecu, koja su u trenutku provedbe istraživanja bila školske dobi, majke su procjenjivale stupanj poteškoća u doživljavanju i ponašanju. Na taj smo način htjeli dijagnosticirati psihopatološke rizike i školske predispozicije djece, svjedoka i žrtava obiteljskog nasilja.

Istraživanja su pokazala kako djeca, koja odrastaju u obiteljima u kojima se odvija nasilje, pokazuju brojne socijalne, emocionalne i kognitivne probleme. Kada govorimo o školskim postignućima ove djece, važno je napomenuti da njihove poteškoće ne moraju nužno interferirati s njihovim školskim postignućima. Neka djeca, zbog osjećaja krivnje ili poteškoća u uspostavljanju prijateljskih veza s vršnjacima, ulažu veliki trud u ispunjavanje školskih obaveza, pa su i njihova školska postignuća vrlo visoka.

Nastojali smo da naše ispitanice u što većoj mjeri procjenjuju isključivo *ponašanje* svoje djece, a ne njihove doživljaje, stavove ili osjećaje želeći time povećati točnost njihovih procjena. Ali i kad govorimo o ponašanju ove djece, ponovno je naš predmet istraživanja vrlo složen. Djeca, koja

²⁵ Heise, L., Ellsberg, M., Gottemoeller M. (1999) *Ending Violence Against Women. Population Reports, Series L, No. 11. Baltimore, Johns Hopkins University School of Public Health, Population Information Program.*

²⁶ Culross, P. (1999) *Health Care System Responses to Children Exposed to Domestic Violence. The Future of Children: Domestic Violence and Children, (9)* 111-121.

odrastaju u obiteljskom nasilju, češće od druge djece pokazuju ponašanja koja možemo opisati kao krajnje ekstrovertirana ili krajnje introvertirana. Ona češće imaju psihosomatske probleme te poremećaje spavanja i hranjenja, ali i antisocijalne poremećaje u ponašanju, posebno agresivno i nasilno ponašanje prema vršnjacima.²⁷ I tu nije kraj. Manifestacije pojedinih poremećaja u ponašanju ovise, naravno, i o dobi djeteta. Sva ova ograničenja uzeli smo u obzir prilikom definiranja načina i ciljeva ispitivanja psihopatoloških rizika i školskih predispozicija djece naših ispitanica.

Unutar dječje psihopatologije često korištena sistematizacija psiholoških poremećaja su *eksternalizirani* i *internalizirani* problemi. Njima imenujemo dvije velike skupine poremećaja: *poremećaje nedovoljno kontroliranog ponašanja* i *poremećaje pretjerano kontroliranog ponašanja*. Posljednju skupinu karakteriziraju internalizirani problemi u ponašanju koji se očituju u sklonosti tuzi, strahovima, socijalnoj povučeniosti, depresivnosti i niskoj impulzivnosti. Nedovoljno kontrolirano ponašanje naziva se još i eksternaliziranim poremećajem u ponašanju, a takva su djeca sklona ljutnji, impulzivnosti, niskoj toleranciji na frustraciju i poremećajima pažnje. Ova djeca će imati izrazite poteškoće u školskom funkcioniranju, a s aspekta psihijatrijskog dijagnosticiranja, većina će ih biti svrstana u djecu s poremećajima ophođenja.²⁸ Ovu sistematizaciju psiholoških poremećaja koristili smo i u našem istraživanju te smo tražili majke da procijene količinu i intenzitet internaliziranih i eksternaliziranih poremećaja u ponašanju koje pokazuju njihova djeca.

Za procjenu smo koristili inventar konstruiran za ovu priliku koji se može primijeniti na širok dobni raspon djece školske dobi (od 7 do 18

²⁷ Osofsky, J. (1999) *The Impact of Violence on Children. The Future of Children: Domestic Violence and Children*, 9, 33-49.

²⁸ Wenar, C. (2002) *Razvojna psihopatologija i psihijatrija: od dojenačke dobi do adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

godina), a opisane poteškoće mogu se svrstati u internalizirane probleme, eksternalizirane probleme i ostale probleme (poteškoće u kognitivnom i socijalnom funkcioniranju). Svaka čestica inventara opisivala je neki oblik poremećaja, a majke su procjenjivale primjećuju li ga kod svojeg djeteta te u kolikoj je mjeri izražen. Rezultati su pokazali kako su u našem uzorku djece, prema procjenama njihovih majki, prisutne sve tri skupine problema u ponašanju i doživljavanju. Na kontinuumu teoretskog raspona koji se kreće od 0 (za djecu koja uopće nemaju takve probleme) do 2 (u najvećoj mogućoj mjeri izražena prisutnost određene skupine problema u ponašanju i doživljavanju), prosječne procjene majki za sve tri skupine problema kretale su se oko 0,5. Pritom su najviše izraženi internalizirani problemi, odnosno poremećaji pretjerano kontroliranog ponašanja ($M=0,56$; $SD=0,44$): anksioznost i depresivnost, povlačenje, somatske tegobe. Nakon toga slijede ostali problemi ($M=0,52$; $SD=0,50$): poteškoće u kognitivnom i socijalnom funkcioniranju; pa eksternalizirani problemi ($M=0,44$; $SD=0,42$): agresivnost i kršenje pravila.

Važno je naglasiti da postoje i velike individualne razlike među djecom u broju i stupnju izraženosti ispitivanih poteškoća. One vjerojatno proizlaze iz individualnih predispozicija djece koje smatramo unutaršnjim zaštitnim čimbenicima (primjerice, dob djeteta, socijalne kompetencije, inteligencija, emocionalna stabilnost ili temperament) ili specifičnih okolnosti u kojima se nasilje odvija, a smatramo ih vanjskim zaštitnim čimbenicima (na primjer, okrutnost i čestina nasilnog ponašanja, bliske veze s drugim odraslim osobama ili vršnjacima). Prema procjenama majki, u našem uzorku nalazimo djecu koja uopće ne pokazuju bitna odstupanja u ponašanju od druge djece, ali i onu koja pokazuju višestruke intenzivne poteškoće. Prema procjenama majki, 10% djece u našem uzorku ne pokazuje internalizirane, a 15% eksternalizirane poremećaje u ponašanju.

4.3. Zaključci

Rezultati iskazani u ovom poglavlju upućuju na sljedeći općeniti zaključak:

Psihosocijalni tretman, pomoć i podrška zlostavljanim ženama trebali bi svakako uključivati i njihovu djecu. Tri su temeljna podatka na kojima počiva ovaj zaključak:

- a) Svako drugo dijete i samo je žrtva nasilja.
- b) 85% djece prisustvuje nasilju kojem je izložena njihova majka.
- c) Djeca zlostavljanih majki u prosjeku pokazuju povećane psihopatološke rizike i smanjenu vjerojatnost uspjeha u školi.

5. EKONOMSKO I FINANCIJSKO NASILJE NAD ŽENAMA I NJIHOVOM DJECOM

5.1. Kako se manifestira ova vrsta nasilja? Kvalitativna studija iskustava žena

Prvi korak u proučavanju oblika ekonomskog i financijskog obiteljskog nasilja bio je kvalitativna analiza iskustava zlostavljanih žena provedena metodom fokus grupe²⁹. U ovom dijelu istraživanja sudjelovalo je 20 bivših ili sadašnjih štićenica Autonomne ženske kuće Zagreb. Sudionice su raspoređene u četiri fokus grupe. Sve sudionice imaju djecu, jedna od njih nema skrbništvo nad djecom (ne svojevolarno), te su se razlikovale i prema tome jesu li u vrijeme zlostavljanja bile zaposlene ili ne. U dvosatnoj skupnoj raspravi sudionice su iskazivale vlastita iskustva obiteljskog zlostavljanja s posebnim naglaskom na ekonomske aspekte zlostavljanja, probleme vezane uz (ne)zaposlenost te načine suočavanja sa zlostavljanjem.

U prvom dijelu rasprave sudionice su iskazivale svoju osobnu priču i taj dio rasprave neće biti analiziran, a služio je upoznavanju i stvaranju atmosfere međusobnog povjerenja i razumijevanja. Sve su sudionice, unatoč emocionalno vrlo teškom sadržaju, spremno iskazivale svoje „priče“ i aktivno sudjelovale u raspravi. Prema navodima sudionica, sve su one trpjele neki oblik ekonomskog zlostavljanja. Ono se razlikovalo ovisno o tome jesu li u trenutku zlostavljanja bile zaposlene, te je li se zlostavljanje odnosilo na djecu.

²⁹ Krueger, R. A., Casey M.A. (2000) *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. 3rd Edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Sudionice, koje nisu bile zaposlene, najčešće su u potpunosti financijski ovisile o svojim partnerima. Ta se financijska ovisnost odnosila na sve aspekte obiteljskog života: *novac potreban za kućanstvo* i *novac potreban za vlastite, osobne potrebe*. Važno je napomenuti kako u tim slučajevima sudionice nisu imale nikakav pristup novcu ili je on bio vrlo ograničen. Ukoliko su im partneri davali novac, one su trebale opravdati njegovo trošenje do posljednje lipe.

„Novca nikad nije bilo, sve što je u kuću donio, to bi brzo i odnio.“

„Novci su njihovo vlasništvo isto kao što smo i mi njihovo vlasništvo.“

Što se novca potrebnog za kućanstvo tiče, sudionice najčešće nisu odlučivale o kupovini namirnica i potrepština za kućanstvo. Točnije rečeno, one su imale zadatak napisati što je za kućanstvo potrebno, a odluka o tome hoće li se to i kupiti, te koja će se vrsta proizvoda kupiti ovisila je isključivo o volji partnera. Sudionice su vrlo rijetko imale mogućnost s partnerima odlaziti u kupovinu, a to je onda predstavljalo poseban oblik zlostavljanja. Ni u jednom trenutku nisu bile sigurne hoće li namirnice, koje su one stavile u košaru, biti kupljene te hoće li zbog toga partner na njih vikati ili ih ponižavati.

„Kad idem s njim u dućan, moram pitati: ‘Smijem li to kupiti?’ “

Sudionice, koje su potpuno ovisile o svojim partnerima, nisu imale gotovo nikakvog novca za vlastite potrebe. Odjeću su im partneri kupovali vrlo rijetko i najčešće su nosile ono što im je netko od obitelji ili prijatelja darovao. Uskraćivanje novca za vlastite potrebe odnosilo se i na one najintimnije potrebe kao što je novac za higijenske uloške ili čarape.

„U zadnje vrijeme nije mi skoro ni hranu htio donositi.“

„Nema novaca ni za osnovne higijenske potrebe: ni za uloške. Za ništa.“

Strah koji su imale od svojih partnera bio je toliko snažan da se nisu usudile ni uzeti im sitniš koji bi pronašle u kući. Bojale su se da bi oni to mogli otkriti i kazniti ih.

„Stoji ispred mene sto kuna i ja znam da ću dobiti batina ili biti prisiljena spavati negdje vani na hladnoći ako uzmem pet kuna.“

„I onda se bojiš, to je takav strah da je to strašno.“

Sudionice, koje su bile zaposlene, često su proživljavale vrlo slična iskustva kao i one nezaposlene. Većina njih je, naime, bila prisiljena svu zaradu predati partnerima. Nisu bile u mogućnosti sačuvati ništa zarađenog novca jer su partneri ili imali punomoć na njihove račune pa su sami dizali novac i kontrolirali troškove ili su odlazili s njima u banku i prisiljavali ih da im odmah predaju sav podignuti novac. Razlika između sudionica koje su bile zaposlene i onih koje to nisu bile je u osjećaju odgovornosti za financijsko stanje obitelji. Iako suzarađivale, nisu mogle utjecati na način potrošnje novca.

„Nikad nisam vidjela novac koji sam zaradila.“

„Čim bi mi sjela plaća, on ju je podigao.“

Nakon što su partneri preuzimali kontrolu nad novcem koje su one zaradile, iskustva nabavke kućnih ili osobnih potrepština bila su slična kao i kod nezaposlenih sudionica.

„Dok sve platim, meni ne ostane ništa. Hodala bi u strganim čarapama, a žene bi me na poslu pitale koga vruga radim ako si ne mogu kupiti čarape.“

Manji dio zaposlenih sudionica „kontrolirao“ je vlastitu zaradu, ali samo djelomično. One su bile zadužene za podmirivanje svih troškova kućanstva, ali i da nasilniku daju onoliko novca koliko traži i kada zatraži. On bi taj novac najčešće trošio na kockanje i alkohol, a ukoliko bi mu ona odbila dati novac, to bi izazvalo bijes i agresiju. Tako su sudionice samo

prividno imale kontrolu nad novcem jer su iz straha sve više štedjele na sebi i djeci kako bi bilo novca kad bi ga nasilnik zatražio.

„Morala sam imati novac, uvijek sam mu morala dati onoliko koliko bi on tražio. Uopće ga nije bilo briga imam li ja taj novac i od kud mi.“

„Znao je naći novčanik i uzeti sve novce iz njega.“

Neovisno o tome jesu li žene bile zaposlene ili ne, nasilnici su se razlikovali u spremnosti financiranja dječjih potreba. Neki uopće nisu marili za potrebe djece, bilo da se radilo o hrani, odjeći, obući, higijenskim potrepštinama ili priboru za školu. Djeca su često nosila darovanu odjeću, a neke sudionice čak navode i slučajeve da djeca nisu išla po zimi u školu jer nisu imala odgovarajuću obuću. Navode i situacije u kojima bi partneri pojeli svu hranu i uopće ne bi marili o tome imaju li njihova djeca što za jelo.

„Nisam kupovala pelene, jer je moj muž govorio kako prave žene peru pelene na ruke, a tako je i zdravije za dijete.“

Neki su, međutim, u potpunosti poštivali dječje potrebe, kupovali sve što je djeci potrebno, pa čak i više od toga. Oni su bili ti koji su djeci kupovali odjeću i obuću te im donosili igračke. Sudionice imaju osjećaj kako su oni na taj način kupovali dječju privrženost, jer je otac uvijek bio taj koji je donosio darove.

„Za dijete DA, za mene NE.“

„U kući nikad ništa nije falilo. Djeca su uvijek imala dvadeset kila voća i dvadeset kila slatkiša i sve najnovije igrice.“

Neke sudionice navode kako su im članovi obitelji potajno davali novac. Zanimljivo je kako su one taj novac opet davale nasilnicima kad bi oni potrošili sve što su imali. To su najčešće bile situacije kad su djeca bila gladna i nisu imala što jesti ili kad bi partnerima trebao novac kako

bi podmirili kockarske ili neke druge dugove (npr. dugove nastale zbog prekomjerne konzumacije alkohola).

„Po skrevečki su mi slali novac, da ja imam za sebe, ali dok je on pio, morala sam mu dati iz straha da mi nešto ne napravi.“

„Moja mama bi slala novac krišom da on ne zna.“

Sudionice navode nekoliko razloga zbog kojih su u braku bile nezaposlene ili su prestale raditi. Neke od njih navode kako su im partneri vrlo brzo nakon stupanja u brak, a najčešće nakon rođenja djece, nudili jedan ili nekoliko od sljedećih razloga radi kojih one ne bi trebale raditi:

a) trebale bi ostati doma i brinuti o djeci jer je to pametnije nego ih rano slati u jaslice (tako će često pobolijevati i sl.);

„Ja nikad nisam radila jer on nije htio da radim, nego da ostanem doma i brinem o kući i djeci.“

b) sve žene koje rade su prostitutke i loše žene, a pravim je ženama mjesto u kući;

„Kad sam se udala, rekao je da su sve žene koje rade kurve i da ja ne smijem ići raditi.“

c) uloga muškarca je da radi i zarađuje za svoju obitelj;

„Samo žene slabića rade.“

d) nema potrebe da rade jer on zarađuje dovoljno za sve njihove potrebe.

Sudionice navode kako su im se u početku, najčešće zbog zaljubljenosti, ti razlozi činili opravdanima i tada nisu bile svjesne kako je to početak kontrole njihova života.

„Na početku si zaljubljen i ne vidiš te stvari, to počne odmah, tek kad je kasno uvidiš kamo to ide.“

Neke od sudionica su prije braka ili u kratkom razdoblju tijekom braka bile zaposlene, ali su vrlo brzo napustile posao ili dobile otkaz. Kao razloge navode upravo ponašanje svojih partnera. Nasilnici su ih maltretirali na poslu, stalno ih zvali i ometali tijekom posla, pa su dobile otkaz ili ga same dale kako bi spasile brak i spriječile buduće scene. Neke od njih navode kako su bile prisiljene dati otkaz jer je partner odbijao brinuti se o djeci, pa bi djecu ostavljao samu dok su one na poslu.

„Radila sam, ali onda sam dala otkaz jer je bio ljubomoran. Mislila sam kako je važnije spasiti brak nego posao.“

„On mene nazove na posao i kaže mi da on sad ide i ostavlja dijete jer mu je dosta.“

One, naime, navode kako je financijska moć partnera, odnosno njihova potpuna financijska nemoć bila osnovni razlog zbog kojeg su one dugo ostajale u takvim brakovima/vezama. Partneri su ih uvjeravali kako su nesposobne i kako ih nitko neće zaposliti te kako je život s njima njihova jedina opcija. Bez ušteđevine i često bez ikakvog radnog iskustva sudionice su vjerovale kako za njih ne postoji nikakva mogućnost osamostaljenja i financijskog uzdržavanja sebe i djece.

„Nemaš novca, nemaš ušteđevine, sramota te vratiti se doma roditeljima, ne možeš se pokrenuti.“

„Sve to trpiš jer ta ekonomska moć je najjača moć koju imaju nad nama.“

„To je ubijanje čovjeka u pojam, nabijanje kompleksa i na taj način te onemogućiti da samostalno funkcioniraš.“

5.2. Kvantifikacija prikupljenih podataka – Upitnik ekonomskog i financijskog nasilja nad ženama i njihovom djecom (*Upitnik EF*)

Na temelju iskustava žena koja smo opisali u prethodnom poglavlju i ilustrirali citirajući njihove izjave o konkretnim manifestacijama ponašanja nasilnika i posljedicama koje to ponašanje ima, konstruirali smo Upitnik ekonomskog i financijskog nasilja nad ženama i njihovom djecom – *Upitnik EF*. Iz kvalitativne studije jasno se vidi da je cilj ovog specifičnog oblika nasilja jačanje moći koju ima nasilnik i slabljenje moći koju ima izložena žena kroz nekoliko tipičnih metoda: kontrolu financijskih i materijalnih resursa kojima obitelj raspolaže, oduzimanje autonomije ženi u raspolaganju financijskim i materijalnim sredstvima, zabranu stjecanja materijalnih resursa kroz rad ili na drugi način, osiromašivanje žene. Metoda osiromašivanja ponekad bi se odnosila i na djecu.

Ove smo metode opisali kroz čestice *Upitnika EF* koji se sastoji od tri dijela³⁰:

(1) Prvi dio sadrži 21 česticu i opisuje oblike financijskog i ekonomskog nasilja nad ženom, neovisno o njenom radnom i roditeljskom statusu. Ovaj dio upitnika namijenjen je svim ženama.

(2) Drugi dio upitnika sastoji se od 12 čestica koje opisuju ponašanje nasilnika vezano uz radne obveze žene i novac koji radom zarađuje. Ovaj dio upitnika namijenjen je samo ženama koje ostvaruju neki prihod radom, bilo da rade „na crno“ ili su zaposlene.

(3) Treći dio upitnika namijenjen je ženama koje imaju djecu. Sastoji se od 9 čestica u kojima je opisano ekonomsko i financijsko nasilje nad djecom.

³⁰ Prilog: *Upitnik EF*

Dakle, ovisno o radnom ili roditeljskom statusu, ekonomsko i financijsko nasilje, kojem je žena izložena, mjeri se različitim brojem čestica: za sve je žene namijenjena 21 čestica, za nezaposlene majke namijenjeno je 30 čestica, a za zaposlene majke sve 42 čestice.

Zadatak svake ispitanice je da pažljivo pročita navedene tvrdnje te za svaku tvrdnju procijeni koliko točno opisuje njen financijski položaj i ponašanje nasilnika. Odgovori se daju na ljestvici od 3 stupnja, pri čemu „1“ znači „netočno“ (tvrdnja se uopće ne odnosi na moju situaciju); „2“ znači „djelomično točno“ (tvrdnja u određenoj mjeri vrijedi za moju situaciju); „3“ znači „potpuno točno“ (tvrdnja u potpunosti vrijedi za moju situaciju). Odgovori svake ispitanice mogu se sumirati i tako dolazimo do kvantitativnih podataka o prisutnosti određenog oblika ekonomskog i financijskog nasilja i njegovom intenzitetu, kao i do ukupne mjere izloženosti ekonomskom i financijskom nasilju u obitelji. Pritom, svakom odgovoru „1 – netočno“ pridružujemo 0 bodova, odgovoru „2 – djelomično točno“, 1 bod, a odgovoru „3 – potpuno točno“, 2 boda. Žena koja procjenjuje da uopće nema iskustva s ekonomskim nasiljem u obitelji, imat će na skalama *Upitnika EF* ukupan rezultat 0. Dakle, izloženost nasilju kvantificiramo, pa prikupljeni podatci podliježu različitim statističkim tehnikama analize. Moguće je, primjerice, provjeriti povezanost ekonomskog i financijskog nasilja s različitim mjerama individualne dobrobiti ili uspoređivati stupanj izloženosti financijskom i ekonomskom nasilju različitih skupina žena.

Na sljedećih nekoliko stranica opisani su rezultati psihometrijskih analiza opisanog upitnika³¹ – deskriptivni statistički podaci, faktorska analiza, pouzdanost tipa unutarnje konzistencije (ili homogenosti) pojedinih dijelova i cijelog upitnika.

³¹ Kline, P. (1993) *The handbook of psychological testing*. London: Routledge.

Kline, P. (2000) *A psychometric primer*. London: Free Association Books.

Prvi dio upitnika – 21 čestica namijenjena svim ženama bez obzira na roditeljski i obiteljski status (*Upitnik EF-21*), pokazuje visoku unutarnju pouzdanost: *Cronbach a* iznosi 0,89. Aritmetička sredina (M) sumativnih rezultata iznosi 17,1 bod (SD = 9,72). To znači da je prosječna procjena za pojedinu česticu iznosila 0,81 (mogući raspon 0-2). Totalni raspon rezultata iznosi 38 bodova. Najmanji zabilježeni rezultat iznosi 2 i za 2 je boda veći od teoretskog najmanjeg mogućeg rezultata (0), a najveći 40 i za 2 je boda manji od teoretskog najvećeg mogućeg rezultata (koji bi imala ispitanica koja je na svaku tvrdnju dala maksimalnu procjenu). Dobivena distribucija ne odstupa značajno od normalne (*Kolmogorov-Smirnov z* = 1,436 ; $p < 0,05$), pa na temelju svih iskazanih rezultata možemo ustvrditi da *Upitnik EF-21* pokazuje zadovoljavajuću osjetljivost i homogenost.

Iako *Upitnik EF-21* pokazuje visoku homogenost, proveli smo faktorsku analizu metodom glavnih komponenta uz *Varimax rotaciju* kako bismo utvrdili dimenzije ponašanja koje se nalaze u osnovi ekonomskog i financijskog zlostavljanja žena u obiteljskom kontekstu i tako dodatno analizirali konstruktnu valjanost ovog instrumenta. Rezultati su pokazali postojanje 4 značajna i interpretabilna faktora koji zajedno objašnjavaju 59% manifestne varijance rezultata. Faktorska opterećenja pojedinih faktora nakon rotacije iznose: 3,54; 3,32; 3,27; 2,26; a objašnjavaju: 16,8%; 15,8%; 15,6%; 10,7% varijance rezultata. Dobiveni faktori u skladu su s našim očekivanjima proizašli iz kvalitativne analize iskustava zlostavljanja žena koja smo prikupili metodom fokus grupa. Prvi smo faktor nazvali *Kontrola trošenja*, a opisuje ga 5 čestica koje se odnose na ponašanje nasilnika vezano uz oduzimanje autonomije u trošenju novca. Drugi je faktor nazvan *Osiromašivanje*, a najviša opterećenja na njemu ima 7 čestica koje opisuju materijalne posljedice ponašanja nasilnika s ciljem stavljanja žene u položaj materijalne i financijske deprivacije. Treći smo faktor nazvali *Ekonomska ovisnost*, a definiraju ga 4 čestice koje opisuju

položaj ekonomske i financijske ovisnosti žene o nasilniku. Četvrti faktor se odnosi na nasilne metode kontroliranja materijalnih resursa kojima žrtva raspolaže, pa smo ga nazvali *Kontrola resursa*, a opisuje ga 5 čestica. Dobivene dimenzije odgovaraju zajedničkim nazivnicima različitih oblika ekonomskog nasilja koje smo opisali u prethodnom poglavlju. Mjere prva tri faktora pokazuju visoku i zadovoljavajuću unutarnju pouzdanost (Cronbach α): 1. *Kontrola trošenja* – 0,82 ; 2. *Osiromašivanje* – 0,78 ; 3. *Ekonomska ovisnost* – 0,85 ; dok je pouzdanost faktora 4. *Kontrola resursa* nešto niža od preporučene (<0,70) – iznosi 0,66. U tablici 9. navedene su čestice *Upitnika EF-21* i pripadajuća faktorska opterećenja.

TABLICA 9. Dimenzije ponašanja u podlozi različitih manifestacija ekonomskog i financijskog nasilja: čestice i faktorska opterećenja na rotiranim faktorima³²

Čestica	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor
<i>Kontrola trošenja</i>				
Uskraćuje mi novac i za osnovne osobne potrebe (poput higijenskih uložaka, čarapa i sl.).	,599	,508		,117
Rijetko mogu kupiti nešto za vlastite potrebe (poput odjeće, cipela i sl.).	,404	,477	,259	,286
Isključivo on odlučuje što će se kupiti.	,603	,147	,326	,414
Samo on odlazi u kupovinu.	,782		,220	

³² Nisu upisana faktorska opterećenja koja iznose $\leq 0,10$.

Čestica	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor
Ja odlučujem o kupovini svakodnevnih potrepština za kućanstvo. (R)	,676	,119	,277	,128
Sav novac drži kod sebe.	,610	,206		,102
<i>Osiromašivanje</i>				
Često ne daje novac ni za osnovne stvari u kući (poput hrane, deterdženta i sl.).	,193	,768		
U kući znade nedostajati čak i hrana.	,287	,561	,118	,189
Nemam novaca ni za sitne radosti (poput kupnje kozmetike, nekog časopisa i sl.).	,407	,549	,219	,234
Uglavnom daje dovoljno novca za kućanstvo.(R)		,760	-304	
Hodam u dotrajaloj ili poklonjenoj odjeći.	,201	,650	,130	,153
Troškovi režija i stanovanja uglavnom su redovito podmireni. (R)		,582	,126	
<i>Ekonomska ovisnost</i>				
Financijski sam ovisna o njemu.	,328		,731	
U našem kućanstvu samo on zarađuje.	,281		,786	

³³ Oznaka „(R)“ označava čestice suprotnog smjera koje je pri sumiranju rezultata potrebno rekodirati.

Čestica	1. faktor	2. faktor	3. faktor	4. faktor
Novac koji dobivam od njega jedini je do kojeg uopće mogu doći.	,112		,821	
Ja imam i vlastite izvore prihoda. (R)			,856	
<i>Kontrola resursa</i>				
Zbog njegovih prijetnji, suviše se bojim od bilo koga primiti novac.		,442	,222	,640
Ja sama ne smijem kupiti ni sitnicu bez njegovog odobrenja.	,405	,235	,361	,521
Od njega moram skrivati čak i stvari koje dobijem na poklon.	,396	,293	-,116	,616
Trudim se da on ne primijeti da sam nešto kupila.	,379	,176	,118	,578
On obično ne postavlja pitanje – od kuda mi nešto?		-,234		,657

Utvrđene dimenzije ponašanja nisu međusobno neovisne – faktori se nalaze u značajnim pozitivnim korelacijama. Najviše koreliraju prvi i četvrti faktor – *Kontrola trošenja* i *Kontrola resursa*: $r = 0,62$; $p < 0,01$. *Kontrola trošenja* u sličnoj mjeri korelira i s ostalim dimenzijama ponašanja: s *Osiromašivanjem* - $r = 0,55$; $p < 0,01$; s *Ekonomskom ovisnošću* – $r = 0,48$; $p < 0,01$. Ostale dimenzije ponašanja nalaze se u nešto nižim, ali još uvijek značajnim korelacijama, a najniža zabilježena korelacija iznosi 0,13 ($p = 0,05$) i odnosi se na povezanost između *Osiromašivanja* i *Ekonomske ovisnosti*. Ove dvije strategije nasilnog ponašanja možemo

smatrati međusobno neovisnima, što znači da nasilno osiromašivanje i stavljanje žene u stanje financijske deprivacije ne ovisi o tome je li ona financijski ovisna o nasilniku ili ima i neke vlastite prihode. Ostale strategije ekonomskog nasilja su međusobno povezane, što znači da se obično ne javljaju samostalno, već u kombinaciji, pa možemo govoriti o ponašajnom sindromu kojeg čine različite strategije nasilja čiji je zajednički cilj stvaranje i jačanje ekonomske moći nasilnika i slabljenje ekonomske moći žrtve.

Na temelju iskazanih rezultata možemo zaključiti da *Upitnik EF-21* pokazuje zadovoljavajuće metrijske značajke i konstruktivnu valjanost. Radi se o pouzdanom i osjetljivom instrumentu za mjerenje izloženosti ekonomskom i financijskom nasilju u obitelji, a primjeren je za žene različite dobi, obrazovanja i materijalnog statusa. Kako čestice opisuju isključivo ponašanje obiteljskog nasilnika prema ženi, mogu ga ispunjavati sve žene, bez obzira na njihov roditeljski i radni status. Rezultati se mogu analizirati i po utvrđenim faktorima, ali zbog značajnih korelacija među faktorima te relativno niske pouzdanosti faktora *Kontrola resursa*, metrijski je najopravdanije koristiti ukupan rezultat (zbroy bodova na svim česticama) kao mjeru izloženosti žene ekonomskom i financijskom nasilju u obitelji.

Drugi dio upitnika, 12 čestica koje opisuju ponašanje nasilnika vezano uz radne obveze i prava koja žena ostvaruje tim radom (*Upitnik EF-12*), ispunjavale su samo žene koje ostvaruju neki prihod radom, bilo da rade „na crno“ ili su zaposlene ($N = 157$). Ovaj dio upitnika pokazao je isto vrlo dobre metrijske značajke: unutaranja pouzdanost (*Cronbach α*) iznosi 0,83; raspon rezultata iznosi 24 boda (dobiveni raspon odgovara teoretskom rasponu); distribucija rezultata pokazuje blago odstupanje od normalne (*Kolmogorov-Smirnov $z = 1,490$; $p < 0,05$*), pa možemo ustvrditi da *Upitnik EF-12* pokazuje zadovoljavajuću osjetljivost i pouzdanost.

Treći dio upitnika, 9 čestica koje opisuju ekonomsko i financijsko nasilje nad djecom (*Upitnik EF-9*) ispunjavale su žene koje imaju djecu (N=210). Ovaj dio upitnika pokazuje odlične metrijske značajke: unutarinja pouzdanost (*Cronbach a*) iznosi 0,85; raspon rezultata iznosi 18 bodova (također je dobiven teoretski najveći moguć raspon). Distribucija rezultata značajno se razlikuje od normalne (*Kolmogorov-Smirnov z* = 1,180; $p=0,10$), ali odstupanje nije veliko, pa možemo ustvrditi da *Upitnik EF-9* pokazuje zadovoljavajuću osjetljivost i pouzdanost.

Pouzdanost *Upitnika EF – 21+11*, čestica koje su ispunjavale zaposlene sudionice vrlo je visoka i iznosi 0,91. Pouzdanost *Upitnika EF – 21+9*, čestica koje ispunjavaju nezaposlene majke također je visoka i iznosi 0,90. Ovi podaci govore u prilog opravdanosti korištenja sumativnih rezultata pojedinih dijelova *Upitnika EF* kao jedinstvene mjere stupnja izloženosti ekonomskom i financijskom nasilju u obitelji.

Na temelju iskazanih rezultata možemo zaključiti kako *Upitnik EF* predstavlja instrument za mjerenje izloženosti ekonomskom i financijskom nasilju u obitelji zadovoljavajućih metrijskih značajki i konstruktne valjanosti. Prvi dio upitnika, *EF – 21* primjeren je za istraživanja na ženama različitih demografskih značajki, dok primjena drugog i trećeg dijela, *EF-11* i *EF-9*, ovisi o roditeljskom i radnom statusu žene. Bez obzira jesmo li primijenili jedan, dva ili sva tri dijela upitnika, opravdano je koristiti ukupan rezultat kao općenitu mjeru stupnja izloženosti ekonomskom i financijskom nasilju u obitelji. Odvojena analiza rezultata po pojedinim dijelovima upitnika daje nam dodatne kvalitativne podatke o nasilju, što je korisno za planiranje psihosocijalnog rada na individualnoj i skupnoj razini.

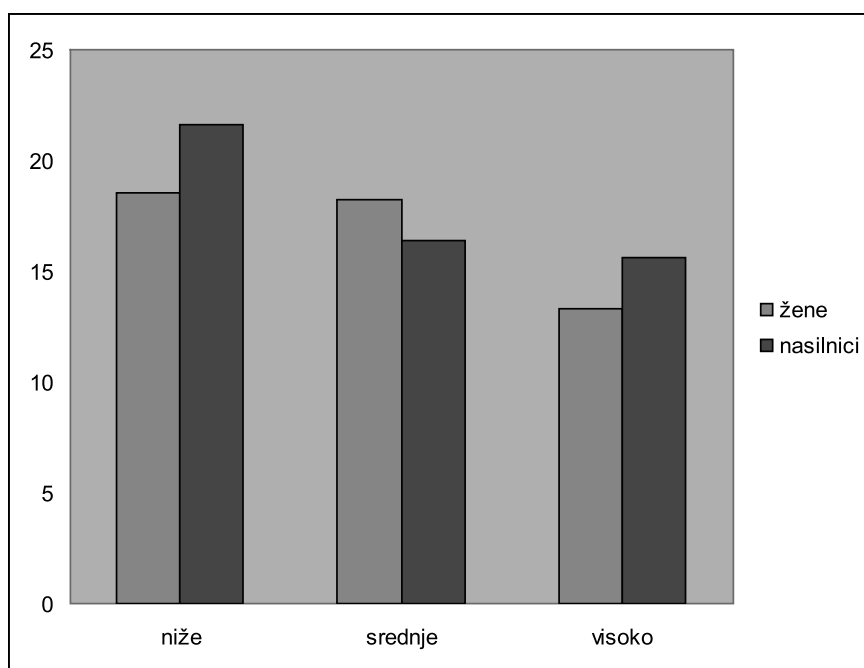
5.3. Izloženost ekonomskom i financijskom nasilju – rezultati prikupljeni *Upitnikom EF*

Iz deskriptivnih podataka navedenih u prethodnom poglavlju vidi se da su sve sudionice bile u određenoj mjeri izložene svim ispitivanim oblicima ekonomskog i financijskog nasilja. Pritom postoje velike individualne razlike u stupnju ekonomskog nasilja kojem su pojedine žene bile izložene. U svim dijelovima *Upitnika EF* dobiveni raspon rezultata blizak je ili jednak teoretskom rasponu, a prosječan rezultat nalazi se otprilike po sredini tog raspona.

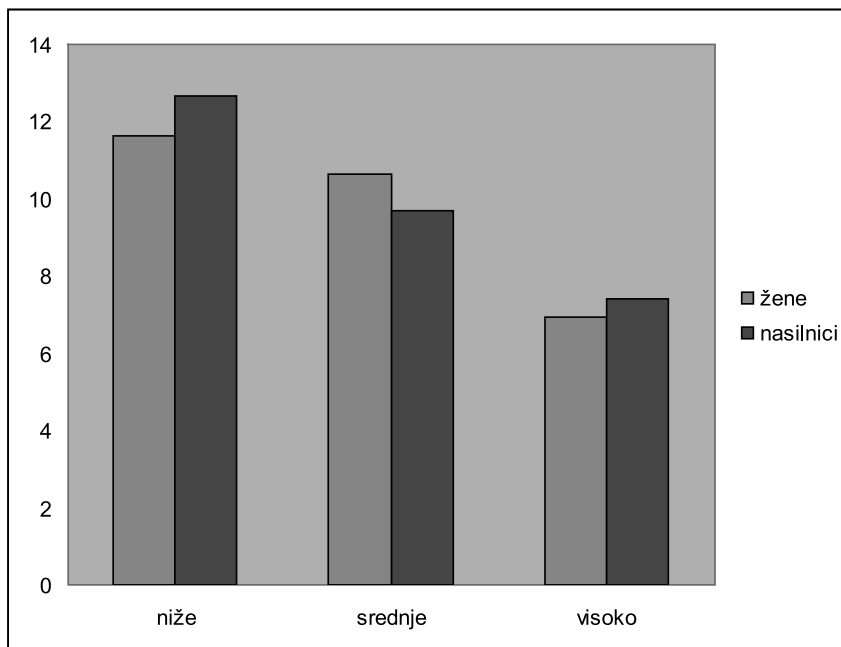
Analizom varijance provjerili smo postojanje statistički značajnih razlika u prosječnom stupnju izloženosti ekonomskom i financijskom nasilju ovisno o različitim demografskim osobinama žena i njihovih nasilnih partnera. Zabilježena je značajna razlika u prosječnom stupnju izloženosti različitim oblicima ekonomskog i financijskog nasilja ovisno o razini obrazovanja i žene koja proživljava nasilje i nasilnika. U prosjeku, veća razina ekonomskog i financijskog nasilja prisutna je u obiteljima u kojima su i žena i nasilnik nižeg obrazovanja. To vrijedi za sve ispitivane oblike ekonomskog i financijskog nasilja, a rezultati su ilustrirani na slikama 2, 3 i 4.

Kada govorimo o rezultatima na zajedničkom dijelu upitnika, koji se odnosi na ekonomsko nasilje prema samoj ženi, neovisno o njenom radnom statusu (*EF-21*), te o dijelu upitnika koji se odnosi na nasilje vezano uz radnu ulogu zaposlenih žena (*EF-12*), ANOVA pokazuje značajne razlike ovisno o stupnju obrazovanja i žene (za *EF-21*, $F=7,00$; $p<0,001$; za *EF-12*, $F=7,92$; $p<0,001$) i njenog nasilnog partnera (za *EF-21*, $F=5,47$; $p<0,01$; za *EF-12*, $F=5,22$; $p<0,01$). Pritom, *post hoc* testovi (*Scheffe*) pokazuju donekle različite trendove.

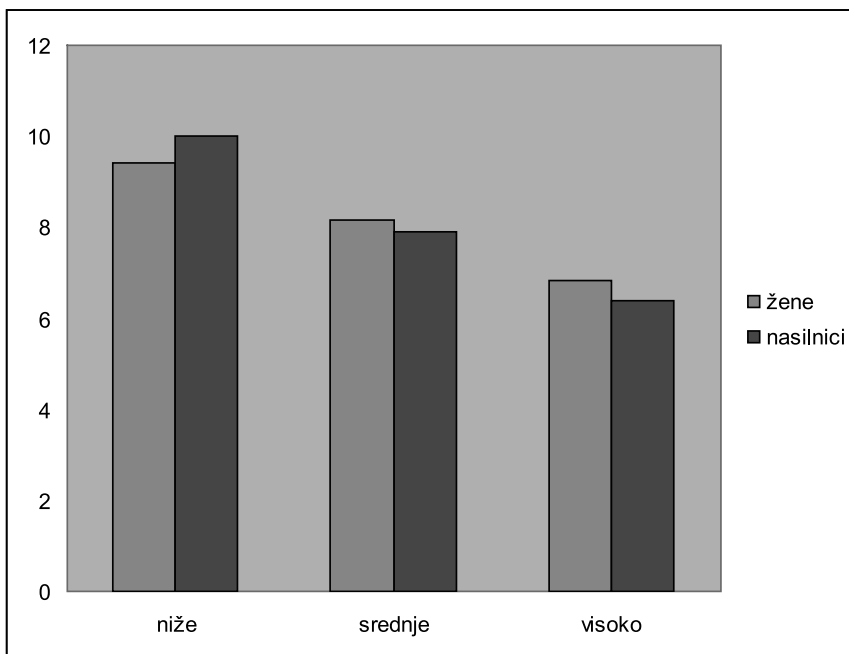
Značajno manji stupanj nasilja prisutan je u najviše (više i visoko) obrazovanoj skupini žena, dok pad prosječnog stupnja nasilnog ponašanja, ovisno o razini obrazovanja nasilnika, bilježimo već ranije – značajno manji stupanj nasilja pokazuju već nasilni partneri sa srednjom stručnom spremom. Ekonomsko nasilje, kojem nasilni partneri izlažu djecu, ne ovisi o obrazovnom statusu žene ($F=3,08$; $p=0,05$), ali ovisi o obrazovanju nasilnika ($F=7,03$; $p<0,05$). Ponovno, do značajnog pada ovog oblika nasilja dolazi već u skupini nasilnika sa srednjom stručnom spremom.

SLIKA 2. Razlike između prosječnog stupnja ekonomskog i financijskog zlostavljanja dobivenog na *Upitniku EF-21* ovisno o stupnju obrazovanja zlostavljanih žena i stupnju obrazovanja nasilnika (N=240)

SLIKA 3. Razlike između prosječnog stupnja nasilnog ometanja radne uloge žene i oduzimanja autonomije ženi u raspolaganju zaradom koju ostvaruje vlastitim radom (*Upitnik EF-12* – samo zaposlene žene) ovisno o stupnju obrazovanja zlostavljanih žena i stupnju obrazovanja nasilnika (N=157)

SLIKA 4. Razlike između prosječnog stupnja ekonomskog i financijskog zlostavljanja djece (*Upitnik EF-9* – samo žene koje imaju djecu) ovisno o stupnju obrazovanja zlostavljanih žena i stupnju obrazovanja nasilnika (N=210)

Nisu utvrđene razlike između intenziteta ekonomskog nasilja s obzirom na druge demografske značajke žena i nasilnih partnera – dob, radni status, prosječne prihode. Posebno je zanimljivo da nisu utvrđene razlike s obzirom na radni status žene. I nezaposlene i zaposlene žene, koje ostvaruju financijski prihod, u podjednakoj su mjeri izložene riziku ekonomskog nasilja i to svih njegovih oblika koje smo ranije opisali.

5.4. Povezanost ekonomskog i financijskog nasilja s drugim oblicima nasilja

Tehnikom računanja bivarijatnih *Pearsonovih* koeficijenata korelacije između rezultata na *Upitniku EF* i kompozitne mjere stupnja izloženosti drugim oblicima nasilja (tablica 5.), provjerili smo stupanj u kojem je ekonomsko i financijsko nasilje nad ženom samo jedna od manifestacija nasilničkog ponašanja u obiteljskom kontekstu. Posebno smo, na isti način, provjerili i povezanost ekonomskog nasilja s najčešćim specifičnim oblicima nasilja – tjelesnim napadima, verbalnim napadima i socijalnom izolacijom. Rezultati su prikazani u tablici 10.

TABLICA 10. *Pearsonovi* koeficijenti korelacija između ekonomskog i drugih oblika nasilja u obiteljskom kontekstu

	Ukupno nasilje	Verbalni napadi	Tjelesni napadi	Socijalna izolacija
EF-21	0,528	0,199	0,395	0,446
EF-12	0,618	0,325	0,533	0,481
EF-9	0,414	0,309	0,391	0,254

Napomena: svi su koeficijenti značajni uz $p < 0,01$

Rezultati pokazuju kako su svi oblici financijskog i ekonomskog zlostavljanja žena i njihove djece povezani s ukupnim nasiljem u obitelji, kao i specifičnim manifestacijama nasilja – verbalnim i tjelesnim napadima te socijalnom izolacijom. Veličine povezanosti kreću se od 0,20 (između ekonomskog nasilja nad ženom i verbalnih napada) do 0,62 (između ometanja radne uloge žene i ukupnog nasilja kojem je izložena). Stoga možemo zaključiti kako ekonomsko i financijsko nasilje

u obitelji nije neovisno o razini općeg nasilja, već predstavlja jednu od njegovih manifestacija.

5.5. Zaključci

Rezultati iskazani u ovom poglavlju upućuju na sljedeće općenite zaključke:

1. Ekonomsko i financijsko nasilje nad ženama i njihovom djecom u obiteljskom kontekstu je složeno ponašanje koje definiraju sljedeće nasilne strategije:
 - a) Nasilnikova kontrola troškova zajedničkih financijskih resursa i oduzimanje financijske autonomije ženi.
 - b) Osiromašivanje i stavljanje žene u stanje financijske i materijalne deprivacije.
 - c) Stavljanje žene u poziciju ekonomske ovisnosti o nasilniku.
 - d) Nasilna kontrola i oduzimanje osobnih materijalnih resursa kojima žena raspolaže.
 - e) Nasilno ometanje zaposlene žene u ostvarivanju njenih radnih obaveza i oduzimanje autonomije u raspolaganju financijskim prihodima koje ostvaruje radom.
 - f) Materijalno osiromašivanje djece.
2. Sve opisane strategije su međusobno povezane i ujedinjuje ih zajednički cilj – jačanje moći nasilnika i umanjivanje moći žrtve.
3. Podatke o ekonomskom i financijskom nasilju moguće je kvantificirati. Konstruirani *Upitnik EF* predstavlja instrument za mjerenje stupnja izloženosti ekonomskom i financijskom nasilju u obitelji zadovoljavajućih metrijskih značajki i konstruktne valjanosti. Upitnik je namijenjen ženama različitih demografskih značajki, radnog i

roditeljskog statusa. Njegovu primjenu ne treba ograničavati samo na žene koje izjavljuju da su izložene nasilju partnera.

4. Primjena *Upitnika EF* na općoj populaciji žena može nam pružiti podatke o ekonomskoj i financijskoj ravnopravnosti žena u obiteljskom kontekstu te rasprostranjenosti i kulturalnoj prihvaćenosti ekonomskog obiteljskog nasilja nad ženama.
5. U prosjeku, veća razina ekonomskog i financijskog nasilja bila je prisutna u obiteljima u kojima su i žena i nasilnik nižeg obrazovanja. Ovaj podatak nadopunjuje raniji rezultat o strukturi ispitivanog uzorka i sukladan je nalazima inozemnih istraživanja o manjoj toleranciji prema nasilju društvenih slojeva višeg socioekonomskog statusa.³⁴ Međutim, treba naglasiti kako dobiveni efekti nisu veliki – pojavu ekonomskog i financijskog nasilja ne treba vezivati uz socioekonomski status obitelji.
6. Nisu utvrđene razlike između intenziteta ekonomskog nasilja s obzirom na druge demografske značajke žena i nasilnih partnera – dob, radni status, prosječne prihode. Takav nalaz govori u prilog općenitom zaključku o tome da ekonomsko i financijsko nasilje u obiteljskom kontekstu predstavlja devijantno ponašanje koje može biti vezano uz neke socioekonomske značajke ljudi, ali iz njih ne proizlazi.

³⁴ Anderson, K. L. (1997) *Gender, status, and domestic violence: An integration of feminist and family violence. Journal of Marriage and Family, 59, 655-669.*
Ruiz-Perez, I. et al. (2006) *Sociodemographic associations of physical, emotional, and sexual intimate partner violence in Spanish women. Annals of Epidemiology, 16, 357-363.*
Signal, T., Taylor, N. (2008) *Propensity to report intimate partner violence in Australia: Community demographics. Behavior and Social Issues, 17, 8-19.*

7. Rezultati pokazuju kako su svi oblici financijskog i ekonomskog zlostavljanja žena i njihove djece povezani s ukupnim nasiljem u obitelji, kao i specifičnim manifestacijama nasilja – verbalnim i tjelesnim napadima te socijalnom izolacijom. Stoga možemo zaključiti kako ekonomsko i financijsko nasilje u obitelji nije neovisno o razini općeg nasilja, već predstavlja jednu od njegovih manifestacija.

6. RADNA ULOGA, EKONOMSKI I PSIHOSOCIJALNI RESURSI ZLOSTAVLJANIH ŽENA

6.1. Posao kao izvor individualne i društvene dobrobiti

Iako se značenje posla može razlikovati među ljudima iz različitih kultura, a i prošlo je niz krupnih preobrazbi u povijesti, bez zadrške možemo reći kako posao predstavlja jedinstven i nezamjenjiv izvor dobrobiti za suvremenog čovjeka. Takva važnost zaposlenja temelji se na dva fenomena: *velikoj istaknutosti radne uloge i značenju posla*.

Prosječna osoba na poslu obično provodi 7 do 8 sati dnevno, barem 5 dana u tjednu, kroz nekih 35-40 (možda najboljih) godina svojeg života. Dodamo li tome vrijeme provedeno u obrazovanju za rad, kao i razdoblja slobodnog vremena ispunjena brigama i problemima s radnog mjesta, dolazimo do zaključka o *velikoj istaknutosti radne uloge* u životu suvremenog čovjeka. Uz roditeljstvo, zaposlenje za većinu ljudi predstavlja središnju životnu ulogu, pa tako i životni smisao. Stoga ne treba čuditi što gubitak posla i nezaposlenost sami po sebi predstavljaju visoko stresnu životnu okolnost čije su posljedice uglavnom negativne.

Potrebe koje ostvarujemo radom su brojne, a zadovoljenje nekih od njih predstavlja suštinu psihofizičke dobrobiti ljudi. Neke važne potrebe možemo također zadovoljiti samo institucionaliziranim radom

ili zaposlenjem. Zato kažemo da je važnost posla velika, a njegovo značenje vrlo složeno. U većini literature mogu se pronaći četiri temeljna značenja ili funkcije rada³⁵: (1) Rad ima jasnu *ekonomsku funkciju*. Ljudi se zapošljavaju kako bi zaradili plaću i osigurali materijalnu egzistenciju za sebe i one koji o njima ovise. (2) Posao ima i značajnu *socijalnu funkciju*. On omogućava socijalnu interakciju, susretanje i druženje, uspostavljanje i razvijanje prijateljstva. Mnogi zaposleni provode više vremena u interakciji sa suradnicima u poslu nego s osobama koje nisu vezane uz njihov profesionalni život. Ta interakcija važan je izvor zadovoljenja čovjekovih afilijacijskih potreba. (3) Rad je izvor *društvenog statusa* i prestiža, jer status što ga pojedinac ima u društvu u velikoj mjeri ovisi o tome radi li i što radi na svom poslu. Zaposlenjem ljudi postaju članovi radnih organizacija, a time ulaze u organizacijsku i institucionalnu strukturu društva i postaju njegov prepoznatljiv dio. Tako nas zaposlenje štiti od pogubnog procesa socijalne isključenosti. (4) Napokon, rad ima i izuzetno važnu *psihološku funkciju*, u smislu njegovog intrinzičnog značenja za pojedinca. Posao je snažan izvor identiteta osobe koja ga obavlja, njenog samopoštovanja i uvjerenja o vlastitoj vrijednosti te samoaktualizacije.

Brojna suvremena istraživanja motivacije za rad upućuju na dva općenita zaključka:

1. Pokazuje se da je u novijoj povijesti rad ljudima sve važniji. Ljudi sve više potreba zadovoljavaju radom. Sve su teže i brojnije posljedice nezaposlenosti.
2. Rodne razlike u značenju i važnosti zaposlenja sve su manje.

³⁵ Šverko, B., Vizek-Vidović, V. (1995) *Studies of the meaning of work: Approaches, models, and some of the findings*, str. 3-21. U: Super, D.E., Šverko, B. (ur.) *Life roles, values, and careers*. San Francisco: Jossey-Bass, Inc.

Većina suvremenih istraživanja pokazuju da se žene i muškarci ne razlikuju u važnosti koju pridaju zaposlenju, kao ni u intenzitetu i brojnosti posljedica koje za njih ima nezaposlenost. Dapače, baš su neka istraživanja u tranzicijskim zemljama pokazala kako žene procjenjuju posao važnijim za svoju dobrobit, a nezaposlenost ih teže pogađa.

Ilustrirajmo ove općenite zaključke samo sljedećim nalazima³⁶: Suvremena istraživanja pokazuju da bi većina ljudi nastavila raditi i u uvjetima materijalne osiguranosti. U brojnim anketnim istraživanjima koja se redovito provode u razvijenim zemljama zapadne Europe i SAD-u, postotak ljudi koji odgovara potvrdno na pitanje bi li nastavio raditi kada mu novac ne bi bio potreban, kreće se između 80 i 90%. U istim zemljama približno 50% žena u dobi između 18 i 35 godina izjavljuje da im je najveća životna vrijednost imati djecu, dok druga polovica prioritet daje ostvarenju profesionalne karijere.

Pored istraživanja radne motivacije i ponašanja zaposlenih ljudi, važne podatke o značenju rada za pojedinca i društvo dala su nam i istraživanja koja su se bavila psihosocijalnim posljedicama nezaposlenosti. Na jednom takvom istraživanju, provedenome još 30-ih godina prošlog stoljeća, temelji se i danas široko prihvaćena teorija *latentne i manifestne deprivacije* koja govori o posljedicama nezaposlenosti na individualnoj i društvenoj razini, a samim time i o značenju rada za suvremene ljude³⁷. Nezaposlene osobe, osim što nemaju priliku koristiti manifestne dobrobiti posla (nisu u prilici zarađivati novac), zakinute su i za latentne

³⁶ Warr, P. (1996) *Employee well-being*, str. 224-253; Davidson, M. J. (1996) *Women and employment*, str. 279-307. U: Warr, P. (ur.) *Psychology at work*. London: Penguin Books.

³⁷ Jahoda, M. (1982) *Employment and unemployment: A social psychology analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

funkcije posla: zaposlenje nam određuje vremensku strukturu dana, pruža mogućnost za upoznavanje drugih ljudi i druženje s njima, daje nam osjećaj svrhe i smisla, osigurava nam status u društvu i potiče na redovitu aktivnost. Sve navedene funkcije važne su determinante psihofizičkog zdravlja ljudi.

Osim materijalnog siromaštva, nezaposlena osoba je u opasnosti da ne uspije ostvariti i navedene latentne funkcije koje posao nudi. Stanje deprivacije, u kojem se može naći, značajno narušava njenu dobrobit, što znači da su oslabljeni i njeni kapaciteti za nošenje sa životnim poteškoćama, a pogotovo za aktivno i uspješno suočavanje s tako složenim okolnostima kao što je obiteljsko nasilje. To je jedna od važnih ideja koja nas je potakla na ovo istraživanje i kojom se posebno bavimo u ovom poglavlju. Smatrali smo kako ekonomska ovisnost žene o životnom partneru i njena neravnopravnost predstavljaju kontekst povezan s obiteljskim nasiljem. On je istovremeno i posljedica, ali i mogući uzrok osobnog trpljenja dugogodišnjeg obiteljskog zlostavljanja i nemogućnosti zaštite vlastite djece. Nezaposlena, ekonomski ovisna žena ima značajno smanjene mogućnosti³⁸ suprotstavljanja nasilju i ostvarivanja uspješnog roditeljstva. Ona, za razliku od zaposlene žene, nema priliku crpiti manifestne i latentne funkcije zaposlenja koje osnažuju njene individualne resurse potrebne za uspješno suočavanje, već se češće nalazi u stanju deprivacije koje vjerojatno multiplicira ionako teške psihosocijalne posljedice zlostavljanja. Ona lakše postaje socijalno isključenom članicom društva³⁹ koja ne zna kako, kada i gdje potražiti njegovu podršku.

³⁸ Ove mogućnosti u psihologiji stresa definiramo kroz pojam *resursa suočavanja*.

³⁹ Šverko, B., Galešić, M. i Maslić Seršić, D. (2004) Aktivnosti i financijsko stanje nezaposlenih u Hrvatskoj. Ima li osnova za tezu o socijalnoj isključenosti dugotrajno nezaposlenih osoba? *Revija za socijalnu politiku*(11), 3-4, 283-298.

6.2. Uloga ekonomskih i psihosocijalnih resursa žene u uspješnom suprotstavljanju nasilju partnera

Situacije koje od nas zahtijevaju dodatne napore u prilagodbi nazivamo stresnima. Jedno od važnih pitanja, koje si ljudi postavljaju u stresnoj situaciji i o kojem ovisi uspješno suočavanje, glasi: "Što mogu učiniti?". Odgovor na to pitanje ključna je odrednica onoga što će osoba zaista učiniti, a tako i konačnog ishoda kojim će rezultirati situacija u kojoj se našla. Odgovor na pitanje ovisi o mogućnostima kojima osoba raspolaže i ograničenjima koja sprečavaju upotrebu tih mogućnosti u kontekstu specifične situacije. Sa životnim neprilikama i poteškoćama možemo se suočiti na više ili manje uspješan način (iz stresne situacije možemo izaći s manjim ili većim, privremenim ili trajnim posljedicama, a nekad i jači nego prije), a obično je najučinkovitije ponašanje – aktivno rješavanje problema uspostavom kontrole nad životnim okolnostima u kojima smo se našli (umjesto, primjerice, mirenja s njima). No da bismo se upustili u aktivno suočavanje i pokušali uspostaviti kontrolu, moramo procijeniti da za to imamo mogućnosti – *resurse*. Kada govorimo o načinima nošenja sa složenim životnim okolnostima, govorimo o *strategijama suočavanja sa stresom* i općenito razlikujemo aktivne, kontroli usmjerene strategije te pasivne, emocijama usmjerene strategije. Ove strategije određuju *resursi*, odnosno mogućnosti koje osobi stoje na raspolaganju.⁴⁰

Nasilno ponašanje životnog partnera, odnosno zlostavljanje u obitelji, predstavlja izuzetno tešku i složenu životnu okolnost. Hoće li se žena uspješno s njom suočiti, uspostaviti kontrolu nad svojim obiteljskim životom, zaštititi djecu od nasilja i uspostaviti uspješno roditeljstvo, ovisi o njenim resursima. Nije moguće popisati sve resurse na koje se ljudi oslanjaju u svojim nastojanjima da riješe životne probleme ili

⁴⁰ Lazarus, R.S. i Folkman, S. (2004) *Stres, procjena, suočavanje*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

promijene okolnosti u kojima su se našli, no možemo ih općenito svrstati u pet kategorija: zdravlje i energiju (fizički resursi), pozitivna vjerovanja (psihološki resursi), socijalne vještine i vještine rješavanja problema (sposobnosti), socijalnu podršku i materijalne resurse.

Zdravlje i energija ubrajaju se u bazične resurse, na kojima se temelje i svi ostali. Umorne osobe, narušenog zdravlja, imat će manje energije i snage za aktivno suočavanje. Zbog toga je suočavanje s nasiljem posebno otežano. Kako nasilna ponašanja za izravnu posljedicu imaju ozljede i oslabljeno zdravlje žrtve, nasilje izravno slabi bazične resurse žene neophodne za suprotstavljanje.

Pozitivno viđenje samog sebe može se također smatrati vrlo važnim, psihološkim, resursom suočavanja. Ono uključuje opća i specifična vjerovanja o tome možemo li djelovati na okolnosti u kojima smo se našli. Primjerice, razvijeno samopoštovanje (uvjerenje da vrijedimo jednako kao i drugi ljudi te da zaslužujemo dobrobit) bit će resurs za aktivno, kontrolno usmjereno suočavanje, kao i razvijeni internalni lokus kontrole (uvjerenje da nam se stvari ne događaju zbog loše sudbine ili zle sreće, već da su uglavnom posljedica naših nastojanja i djelovanja). Proživljavanje različitih oblika nasilja, kako kod djece, tako i u odraslih ljudi, upravo narušava ove važne elemente naše psihološke dobrobiti, pa tako i kapacitete da se uspješno s njime suočimo.

Vještine rješavanja problema uključuju traženje korisnih informacija, analizu situacije s ciljem identifikacije načina djelovanja te odabir prikladnog plana akcije. Socijalne vještine olakšavaju rješavanje problema kroz uspješnu komunikaciju s drugim ljudima i povećavaju vjerojatnost zadobivanja njihove pomoći i podrške.

Socijalna podrška predstavlja "magičan" element u teoriji i praksi psihologije stresa. Ona zapravo označava mjeru u kojoj su nam dostupne

bliske osobe koje nam mogu pružiti *emocionalnu i instrumentalnu podršku* u suočavanju sa stresnom situacijom. Drugim riječima, govori o tome imamo li bliske osobe koje nas razumiju, tješe i hrabre, koje nam pružaju korisne informacije, materijalnu i drugu pomoć kako bismo uspješno riješili probleme pred kojima smo se našli. Socijalna podrška predstavlja vrlo važnu determinantu uspješnog suočavanja sa stresnim situacijama. Da je socijalna podrška ključna, intuitivno znaju i nasilnici. Zato zlostavljanje često uključuje socijalnu izolaciju žrtve, a osobe koje nemaju krug bliskih ljudi koji im pružaju podršku, izložene su većem riziku da postanu žrtve nasilja i da ga godinama trpe. Kad razmišljamo o nasilju, kojem su mnoge sudionice našeg istraživanja bile godinama izložene, gotovo uvijek se pitamo: "A gdje su bili njihovi roditelji, susjedi, prijatelji; zašto nisu djelovali?". Imati rodbinu, susjede i "prijatelje" ne znači ujedno i biti siguran u socijalnu podršku. Socijalna podrška, da ponovimo, znači dostupnost bliskih osoba koje nas podržavaju, koje vjeruju u nas i koje su spremne pomoći. Mnoge osobe iz okoline žena, koje proživljavaju obiteljsko nasilje, ne predstavljaju socijalnu podršku jer su uz njih vezana *ograničenja* koja mogu proizlaziti iz njih samih, ali i stava osobe (žene izložene nasilju) kojoj bi socijalna podrška mogla koristiti.

Čimbenike koji ograničavaju načine na koje se pojedinac nosi sa stresnom situacijom nazivamo *ogradama* među kojima razlikujemo osobne i okolinske. Osobne ograde se prvenstveno odnose na internalizirane kulturološke vrijednosti i vjerovanja koja propisuju određene vrste akcija i određene osjećaje. Mnoge sudionice su kao razlog svoje nemogućnosti suočavanja s nasiljem navodile sramotu, činjenicu da vjeruju kako njihova okolina ne bi odobrila rastavu braka, stav da je za djecu bolje odrastati i uz nasilnog oca nego bez ikakvog oca. Sve su to primjeri osobnih ograda u odabiru i korištenju načina suočavanja s

nasiljem. Okolinske ograde proizlaze iz stavova i mogućnosti okoline. One mogu biti subjektivne, ali i objektivne naravi, poput ograničenja u materijalnim resursima koje je društvo spremno koristiti za podršku žrtvama obiteljskog nasilja. Nedostupnost skloništa, pravne pomoći ili jasnih i razumljivih protokola postupanja prilikom prijave obiteljskog nasilja možemo smatrati ogradama objektivne naravi.

Recimo još na kraju kako na uspješno suočavanje osim resursa i ograda djeluje i *razina prijetnje* kojoj je osoba izložena. Što je prijetnja jača, to će primitivnije, očajnije ili regresivnije biti naše suočavanje usmjereno na emocije i to će više biti ograničen odabir aktivnih metoda suočavanja kojima je cilj uspostava kontrole nad situacijom.⁴¹ Zato, nažalost, što je nasilje okrutnije i intenzivnije, veći su i izgledi da ono traje, a da izložena osoba nije u stanju poduzeti korake koji se nama (ako nismo bili u takvoj situaciji) čine samorazumljivima.

Zbog svega navedenog obiteljsko nasilje smatramo posebno teškom životnom okolnošću koju uspješno rješavaju jaki pojedinci uz podršku kompetentnih institucija razvijenog društva. Njegova specifičnost je i ta što se odvija u privatnosti doma te između intimnih partnera, pa je društvena intervencija otežana. Upravo zato su u borbi protiv obiteljskog nasilja posebno relevantne one društvene intervencije koje jačaju resurse žena i ruše ograde u njihovom korištenju. Njihov je konačni cilj osnaživanje žene izložene obiteljskom nasilju kako bi se ona sama aktivno suprotstavila nasilju i već ga u korijenu spriječila. Jedna od metoda je svakako i poticanje zapošljavanja i ekonomske samostalnosti žena. Posao je mjesto društvenog utjecaja na ljude te, kao što smo malo prije objasnili, izvor psihofizičke dobrobiti. Iako izložene obiteljskim okolnostima koje uništavaju njihovo psihofizičko zdravlje i

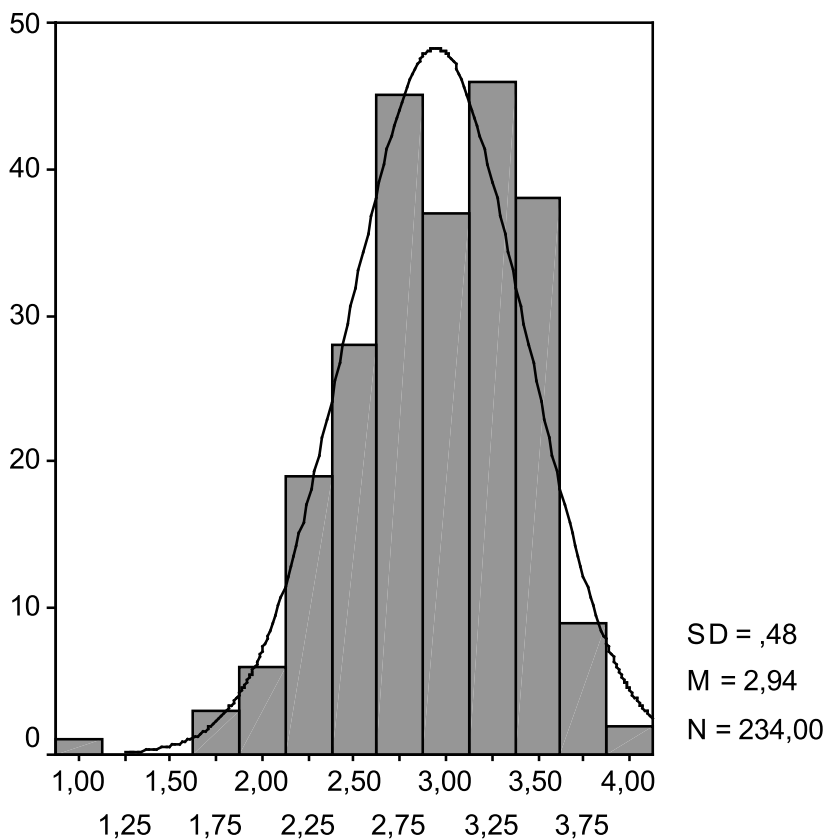
⁴¹ Littleton, H., Horsley, S., John, S. i Nelson, D. V. (2007) *Trauma coping strategies and psychological distress: A meta-analysis*. *Journal of Traumatic Stress* (20), 6, 977-988.

energiju, samopoštovanje i druge psihološke resurse, socijalne vještine i socijalnu podršku, zaposlene žene imat će veće izgleda za razvoj i očuvanje resursa u mjeri koja im je potrebna da bi zaštitile sebe i svoju djecu od obiteljskog nasilja.

6.3. Stavovi zlostavljanih žena prema radu

U tradiciji klasičnih i u psihologiji rada široko korištenih mjera važnosti, koju ljudi pridaju poslu⁴², konstruirali smo skalu stava o važnosti zapošljavanja žena. Ona sadrži 12 čestica u obliku tvrdnji o važnosti zaposlenja za dobrobit žene i njene obitelji, a zadatak sudionica je bio procijeniti u kojoj se mjeri slažu s pojedinom tvrdnjom (od 1 – „uopće se ne slažem“ do 4 – „u potpunosti se slažem“). Ljestvica je pokazala zadovoljavajuću unutarnju pouzdanost: *Cronbach* $\alpha = 0,70$. Individualne rezultate smo izrazili kao prosječnu procjenu koju su ispitanice davale za pojedine čestice, pa se teoretski raspon rezultata kreće od 1 do 4 i odgovara mogućem rasponu procjena stupnja slaganja s pojedinom tvrdnjom. Prosječan rezultat za sudionice istraživanja iznosi 2,94 (SD = 0,48) i označava u prosjeku pozitivan stav prema zaposlenosti žena. Distribucija rezultata blago je pozitivno asimetrična (*Kolmogorov – Smirnov* $z = 1,523$; $p < 0,05$), odnosno pomaknuta prema višim vrijednostima ili pozitivnom stavu, a prikazana je na slici 5. Vidimo kako vrlo mali postotak žena ima negativan stav prema zapošljavanju žena koje imaju obiteljske obaveze (prosječan rezultat 2 i manji).

⁴² Vidi: Ljestvice zaokupljenosti poslom (*Job Involvement Scales*) – Lodhal i Kejner (1964); Warr (1979).

SLIKA 5. Distribucija stavova prema zaposlenosti žena.

Zanimljivo je da nije utvrđena razlika između zaposlenih i nezaposlenih žena u stavu prema zaposlenosti žena, kako u uzorku aktualno zlostavljanih žena, tako i u uzorku onih koje su preživjele obiteljsko nasilje. I zaposlene i nezaposlene žene imaju podjednaki, pozitivan stav prema radu, odnosno smatraju da zaposlenost žene potiče dobrobit same žene i njene obitelji. Zato možemo zaključiti da nezaposlenost ne predstavlja izbor same žene, već stjecaj okolnosti u kojima se našla ili izravnu posljedicu ekonomskog i drugih oblika obiteljskog nasilja kojima je izložena.

6.4. Financijski, psihološki i socijalni resursi kojima raspolažu zlostavljane žene

U ovom ćemo poglavlju analizirati resurse kojima raspolažu sudionice našeg istraživanja. Pritom se bavimo sljedećim resursima: samopoštovanjem, samoefikasnošću u traženju posla (psihološkim resursima), socijalnom podrškom i financijskom deprivacijom (materijalnim resursima).

Samopoštovanje smo mjerili poznatom Rosebergovom (1963) skalom koja sadrži 10 čestica⁴³. Teoretski raspon odgovora kreće se od 1 do 5 (1 – „potpuno netočno“ do 5 – „potpuno točno“). Skala je očekivano pokazala visoku unutarnju pouzdanost – *Cronbach* $\alpha = 0,82$. Prosječni rezultat iznosi 3,97 (SD = 0,77) i ukazuje na općenito pozitivno vjerovanje u vlastite vrijednosti i sposobnosti, ali je rezultat niži od očekivanog za žene sličnih sociodemografskih značajki (na različitim nekliničkim uzorcima, prosječan rezultat je uvijek iznad 4). Distribucija rezultata (slika 6) je pozitivno asimetrična (*Kolmogorov – Smirnov* $z = 1,88$; $p < 0,01$), što znači da većina sudionica istraživanja ima visok ili zadovoljavajući stupanj samopoštovanja. No preko trećine žena pokazuje nisko samopoštovanje (ima prosječan rezultat 3 i manje). Njihovi rezultati ukazuju na izrazito narušeno samopoštovanje, što je najvjerojatnije posljedica nasilja kojem jesu ili su bile izložene. Na temelju ovakvih rezultata možemo zaključiti kako trećina zlostavljanih žena ima bitno smanjene psihološke resurse za aktivno i uspješno suočavanje s istim tim nasiljem, njegovim posljedicama, ali i drugim životnim izazovima i poteškoćama. Jedan je to od začaranih krugova koje proizvodi zlostavljanje – njegove posljedice postaju uzrokom njegova trajanja.

⁴³ Blascovich, J. i Tomaka, J. (1991) *Measures of Self-esteem*. U: Robinson, J., Shaver L. i Wrightsman L. (ur.) *Measures of Personality and Psychological Attitudes*. New York: Academic Press.

Samoefikasnost u traženju posla odnosi se na uvjerenje u sposobnost uspješnog provođenja različitih aktivnosti koje se tiču traženja posla u situaciji nezaposlenosti ili kada nastojimo promijeniti sadašnji posao kojim iz nekih razloga nismo zadovoljni. Mogli bismo reći kako se radi o percepciji vlastite zapošljivosti koju neka osoba ima. Ovaj konstrukt predstavlja važan psihološki resurs za uspješno suočavanje sa situacijom ekonomske ovisnosti, financijske deprivacije ili siromaštva jer procjenjuje psihološke resurse žene potrebne za uspješno ostvarivanje radne uloge, a time i samostalnu egzistenciju. U kvalitativnom dijelu istraživanja, koje se odnosilo na analizu iskustava žena koje su preživjele nasilje, mnoge su nam žene rekle kako ih je nasilnik uspio uvjeriti da ništa ne vrijede te da uopće nemaju sposobnosti na temelju kojih bi se mogle zaposliti i biti radno učinkovite. Kako ekonomsku samostalnost i zapošljavanje smatramo važnim aspektom psihosocijalne rehabilitacije žena i korakom u uspješnom suočavanju s obiteljskim nasiljem, posebno nas je zanimala procjena ovog psihološkog resursa u sudionica našeg istraživanja. Pritom smo koristili ljestvicu Ryana i Vinokura (1987) koju smo već primjenjivali na nezaposlenim osobama u Hrvatskoj.⁴⁴ Ljestvica sadrži 6 čestica, a i u ovom je istraživanju pokazala visoku unutarnju pouzdanost (*Cronbach a* = 0,83). Teoretski raspon rezultata se kreće od 1 do 5, a prosječni rezultat iznosi 4,20 (SD = 0,78). Ovaj je rezultat viši od očekivanoga, jer na uzorcima nezaposlenih osoba u Hrvatskoj obično dobivamo prosječnu vrijednost manju od 4. Distribucija rezultata značajno odstupa od normalne (*Kolmogorov – Smirnov z* = 2,35; $p < 0,01$) i prikazana je na slici 7. Kao što se može vidjeti, distribucija rezultata je ponovno pozitivno asimetrična, što ukazuje na pojavu njihovog grupiranja u višim vrijednostima. To znači da većina ispitivanih žena ima zadovoljavajuću samoefikasnost u traženju posla, ali individualne su razlike velike. Skoro 40% ispitivanih žena

⁴⁴ Maslić Seršić, D. i Šavor, M. (u tisku) Konstrukcija upitnika suočavanja s gubitkom posla. *Društvena istraživanja*.

osjeća nezadovoljavajuću samoeфикаsnost u traženju posla, što u velikoj mjeri ograničava njihove mogućnosti aktivnog suočavanja s nasiljem i njegovim posljedicama.

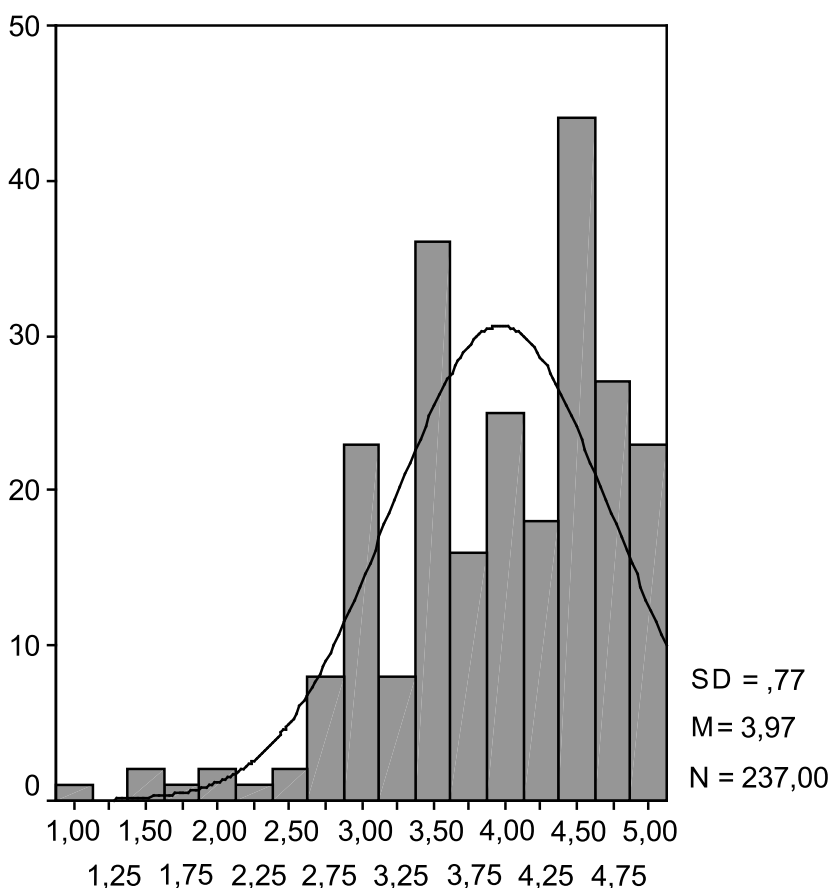
Socijalna podrška, kojom raspolažu naše sudionice, procijenjena je skalom Abbeya i suradnika (1985) od 8 čestica.⁴⁵ Žene su trebale na skali od 4 stupnja („nikada“, „ponekad“, „često“, „uvijek“) procjenjivati u kojoj mjeri im bliske osobe pružaju podršku, ohrabrenje, korisne informacije i sl. Dobiven je očekivano visok rezultat unutarnje konzistencije (*Cronbach α = 0,93*). Uz teoretski raspon rezultata, koji se kretao od 1 do 4, dobivena je prosječna vrijednost 2,97 (*SD = 0,84*), što je nešto niže od odgovora „često“ i ukazuje na nešto nižu socijalnu podršku od očekivane u populaciji sličnih socioekonomskih značajki. Distribucija rezultata odstupa od normalne (*Kolmogorov – Smirnov $z = 1,541$; $p < 0,05$*), ali kao što se može vidjeti na slici 8, nije asimetrična. Ovaj puta imamo, viši od očekivanog, relativan udio i žena s niskom i žena s visokom socijalnom podrškom. Ponovno rezultati ukazuju na veće individualne razlike od onih koje obično dobivamo u populaciji.

Stupanj *financijske deprivacije* procijenili smo skalom koju smo također koristili u ranijim istraživanjima na uzorcima nezaposlenih osoba⁴⁶ (Galešić, Maslić Seršić i Šverko, 2003). Sastoji se od 8 pitanja o financijskim resursima žene. Dobivena je očekivano visoka unutarnja konzistencija skale (*Cronbach $\alpha = 0,92$*), a distribucija rezultata negativno je asimetrična (*Kolmogorov – Smirnov $z = 1,442$; $\leq 0,05$*). Kao što se vidi na

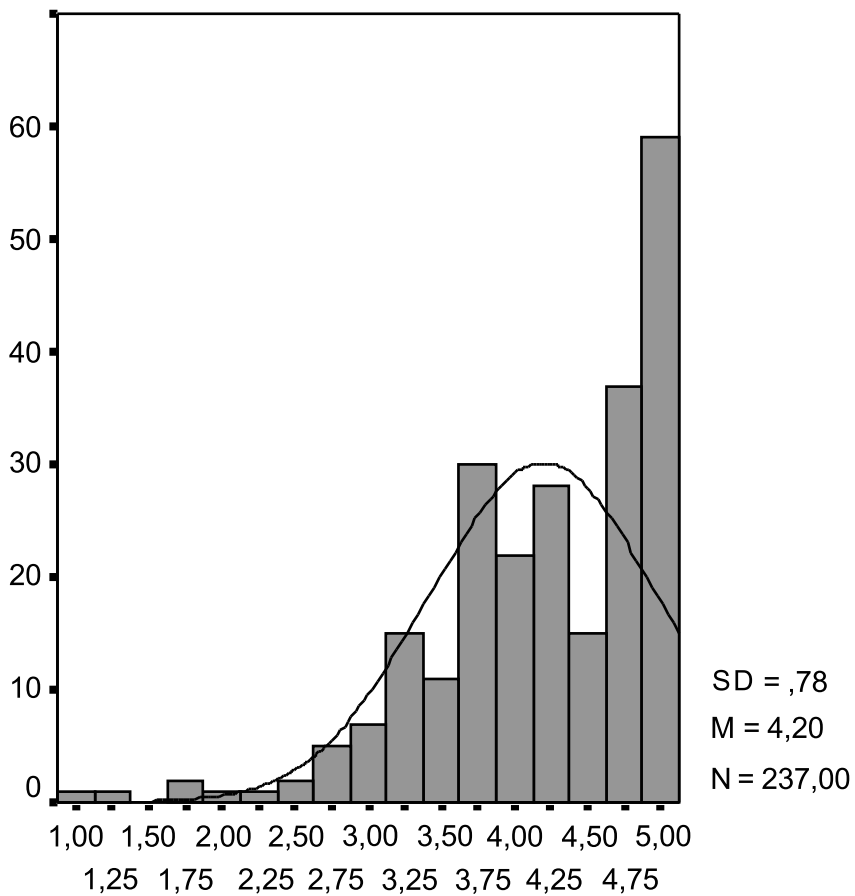
⁴⁵ Galešić, M., Maslić-Seršić, D. i Šverko, B. (2003) *Nezaposleni u Hrvatskoj 2003: Svakodnevne aktivnosti, financijsko stanje, socijalna podrška, intenzitet i način traženja posla, psihološka deprivacija, stavovi prema radu i nezaposlenosti. I.* Elaborat projekta „Psihološki aspekti nezaposlenosti“. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

⁴⁶ Maslić Seršić, D. i Šavor, M. (u tisku) Konstrukcija upitnika suočavanja s gubitkom posla. *Društvena istraživanja*.

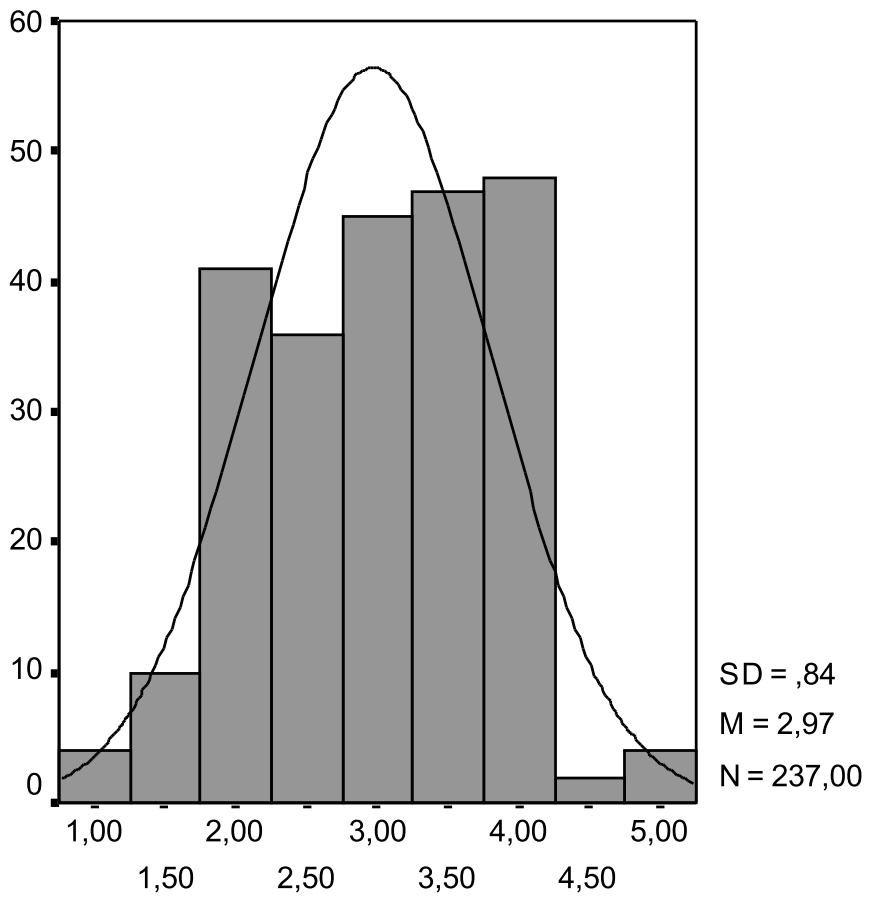
slici 9, postoji relativno velik udio žena koje raspolažu malim financijskim resursima i nalaze se u stanju teške financijske deprivacije (skoro 40% žena daje prosječnu procjenu 1 koja označava maksimalno moguć stupanj financijske deprivacije). Ovakav se nalaz vrlo rijetko bilježi na drugim uzorcima, čak i nezaposlenih osoba.

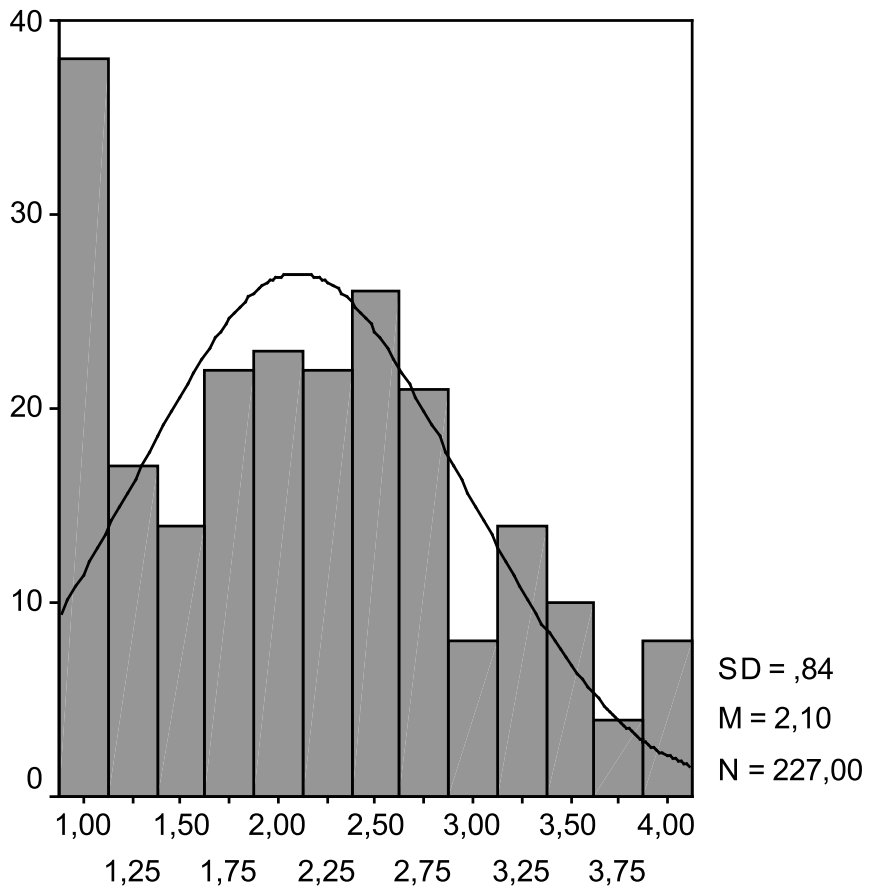
SLIKA 6. Distribucija rezultata na skali samopoštovanja.

SLIKA 7. Distribucija rezultata na skali samoefikasnosti u traženju posla.

SLIKA 8. Distribucija rezultata na skali socijalne podrške.

SLIKA 9. Distribucija rezultata na skali financijske deprivacije.

6.5. Radni status i resursi za suočavanje

Posebno nas je zanimalo razlikuju li se zlostavljane žene u mogućnostima (*resursima*) aktivnog suočavanja s nasiljem i njegovim posljedicama s obzirom na radni status. Kao što smo ranije obrazložili, pretpostavili smo da će u prosjeku većim resursima raspolagati žene koje su zaposlene, te da će to vrijediti i za aktualno zlostavljane žene i one koje su bile zlostavljane. Kako bismo to provjerili, testirali smo razlike u samopoštovanju i samoefikasnosti u traženju posla (psihološkim resursima), socijalnoj podršci i materijalnim resursima između zaposlenih i nezaposlenih žena.

Kada govorimo o aktualno zlostavljanim ženama, naša je pretpostavka djelomično i potvrđena. Zaposlene zlostavljane žene imaju u prosjeku više samopoštovanje (iako je u obje skupine značajno sniženo u odnosu na populaciju): $t = 2,07$; $p < 0,05$. Zaposlene žene također raspoložu boljim materijalnim resursima: $t = 4,55$; $p < 0,01$. Nisu utvrđene razlike u samoefikasnosti traženja posla (t-test je rubne značajnosti), ali je utvrđen trend u korist zaposlenih žena. U percipiranoj socijalnoj podršci nije utvrđena nikakva razlika između zaposlenih i nezaposlenih žena.

Kada govorimo o ženama, koje su se već uspješno suočile s obiteljskim nasiljem te sa svojom djecom žive samostalno, značajna je razlika utvrđena jedino u stupnju financijske deprivacije: $t = 3,22$; $p < 0,01$. Zaposlene žene, koje su preživjele obiteljsko nasilje, imaju bolje materijalne resurse, ali izgleda da njihova zaposlenja ne ispunjavaju *latentne funkcije*. Poslovi na kojima rade ne jačaju psihološke i socijalne resurse žene potrebne za suočavanje sa životnim poteškoćama od kojih su mnoge posljedica nasilja kojem su bile izložene.

6.6. Zaključci

Rezultati iskazani u ovom poglavlju upućuju na sljedeće općenite zaključke:

1. Zlostavljane žene u prosjeku imaju pozitivan stav prema važnosti zaposlenja za dobrobit žene, njene djece i obitelji.
2. I zaposlene i nezaposlene žene imaju podjednaki, pozitivan stav prema radu i smatraju da zaposlenost žene potiče njenu osobnu dobrobit, dobrobit njene djece i obitelji. Zato možemo zaključiti da nezaposlenost uglavnom ne predstavlja izbor same žene, već stjecaj okolnosti u kojima se našla ili izravnu posljedicu ekonomskog i drugih oblika obiteljskog nasilja kojima je izložena.
3. Zlostavljane žene u prosjeku imaju slabije psihološke, socijalne i materijalne mogućnosti aktivnog suočavanja sa životnim poteškoćama (i nasiljem) od populacije. Ovaj rezultat smatramo izravnom posljedicom zlostavljanja kojem jesu ili su bile izložene.
4. Zaposlene aktualno zlostavljane žene raspolažu boljim psihološkim i materijalnim resursima, potrebnim za aktivno suprotstavljanje nasilju i zaštitu vlastite djece, od nezaposlenih žena. Međutim, ne raspolažu i većom socijalnom podrškom, a nju smatramo ključnom za ublažavanje emocionalnih i drugih posljedica koju određena situacija može imati za osobu koja se s njom suočava.
5. Za žene, koje su napustile nasilnika, zaposlenje ima samo *manifestnu*, ekonomsku, funkciju, ali ne i psihološku. One imaju samo bolje materijalne mogućnosti od nezaposlenih žena, dok su njihovi psihološki i socijalni resursi podjednaki.

7. RADNO PONAŠANJE ZLOSTAVLJANIH ŽENA I ULOGA POSLODAVCA

7.1. Radne značajke i kvaliteta posla

U prošlom smo poglavlju opisali ulogu koju posao ima za zlostavljane žene u kontekstu njegove funkcije u osnaživanju individualnih kapaciteta potrebnih za aktivno suočavanje s nasiljem, njegovim posljedicama, ali i drugim životnim poteškoćama s kojima se susreću žene koje jesu ili su bile izložene nasilju svojih životnih partnera. U ovom ćemo poglavlju detaljnije analizirati radna iskustva sudionica našeg istraživanja. Pritom ćemo se baviti radno-biografskim značajkama te njihovim procjenama kvalitete posla, vlastite radne učinkovitosti i odnosa s poslodavcem.

U tablici 11. prikazani su glavni radno-biografski podaci za sudionice našeg istraživanja. Pritom smo odvojeno prikazali podatke za uzorak žena koje su u trenutku istraživanja proživljavale nasilje (aktualno zlostavljane, N=98) i za uzorak žena koje u trenutku provedbe istraživanja više nisu bile zlostavljane (prošlo nasilje, N=142). Ova dva uzorka značajno su se razlikovala u relativnom udjelu zaposlenih žena: on je bio veći u uzorku žena koje su preživjele nasilje i iznosio je 76,1%, dok je u uzorku aktualno zlostavljanih žena njih 61,2% bilo zaposleno.

TABLICA 11. Radno-biografske značajke sudionica koje jesu ili su bile izložene nasilju životnih partnera

		aktualno nasilje	prošlo nasilje
Radni staž (u god.)	Ukupan radni staž	12,63	12,18
	Organizacijski staž	8,47	6,68
Vrsta organizacije (rel. udio)	Privatni poslovni sektor	54,5%	49,5%
	Državni poslovni sektor	22,7%	22,7%
	Javni sektor	6,8%	13,4%
	Ostalo	15,9%	14,4%
Veličina organizacije (rel. udio)	Manje od 10 zaposlenih	33,3%	25,0%
	10-50 zaposlenih	11,9%	16,7%
	50-100 zaposlenih	16,6%	15,6%
	100-500 zaposlenih	11,9%	18,8%
	Više od 500 zaposlenih	26,2%	24,0%
Mjesečni prihodi bez obzira na formalni radni status (rel. udio)	Bez prihoda	25,5%	6,4%
	Do 2000 kn	26,5%	14,9%
	2000-4000 kn	33,7%	48,9%
	4000-6000 kn	13,3%	15,5%
	6000-8000 kn	1,0%	9,2%
	Iznad 8000 kn	-	5,0%

Osim u zastupljenosti zaposlenih žena, aktualno zlostavljane žene i žene koje su preživjele nasilje, značajno se razlikuju i u mjesečnim приходima koje ostvaruju. Među nezaposlenim ženama, koje su preživjele nasilje, ima značajno veći udio onih koje su općenito radno aktivne (7,1% su neprijavljeno zaposlene – rade „na crno“, pa ih, zapravo, ni ne trebamo smatrati nezaposlenima), a sve skupa u prosjeku značajno više privređuju od žena koje još uvijek žive u nasilnom obiteljskom kontekstu.

Kvalitetu posla, na kojem rade zlostavljane žene, procjenjivali smo primjenom skale konstruirane prema *Vitaminskom modelu* P. Warra (1996)⁴⁷. S devet smo čestica zahvatili percepciju prisutnosti pojedinih značajki posla koje izravno djeluju na opću dobrobit zaposlenika te potiču osobni rast i razvoj. Sudionice su na skali od 5 stupnjeva („ne“, „uglavnom ne“, „donekle“, „uglavnom da“ i „da“) procjenjivale stupanj prisutnosti pojedine pozitivne značajke (*vitamina*) na poslu koji obavljaju. Skala je pokazala zadovoljavajuću unutaraju konzistenciju (*Cronbach* $\alpha = 0,73$), pa smo koristili ukupan rezultat na skali kao indikator opće kvalitete posla koju imaju naše sudionice. Mogući raspon rezultata kretao se od 9 (u slučaju kada bi odgovor na svaku česticu bio 1 – „ne“) do 45 (u situaciji kada bi ocjena svakog odgovora bila 5 – „da“). Dobivena je prosječna procjena, $M=35,6$ ($SD = 6,14$), što znači da su sudionice u prosjeku procjenjivale navedene pozitivne značajke kao „uglavnom prisutne“ na njihovom radnom mjestu. Ovaj nalaz pokazuje općenito zadovoljstvo zaposlenih sudionica istraživanja kvalitetom zaposlenja koju imaju.

⁴⁷ Warr, P. (1996) *Employee well-being*, str. 224-253. U: Warr, P. (ur.) *Psychology at work*. London: Penguin Books.

7.2. Radno ponašanje i uloga poslodavca

Odgovarajući na nekoliko izravnih pitanja, zaposlene su nam sudionice pružile podatak o tome zna li njihov poslodavac da su izložene (ili da su bile izložene) obiteljskom nasilju, kao i podatke o vlastitom radnom ponašanju. Ovi podaci su prikazani u tablici 12., ponovno posebno za žene koje su u trenutku provedbe istraživanja proživljavale nasilje (aktualno nasilje, N=98) te one koje su preživjele nasilje i nisu mu više izložene (prošlo nasilje, N=142).

Iz rezultata možemo vidjeti da se aktualno zlostavljane žene i žene koje su preživjele nasilje bitno ne razlikuju u svojim radnim značajkama. Jedina rubna značajnost je zabilježena u tome koliko je kolegama poznato da jesu (ili su bile) izložene nasilju partnera ($hi\text{-}kvadrat = 5,98; p=0,05$). U žena, koje su preživjele nasilje, taj je postotak veći. Općenito možemo zaključiti da nešto više od polovice poslodavaca poznaje obiteljske okolnosti sudionica. Je li takav rezultat ohrabrujući ili deprimirajući? I jedno i drugo. S jedne nas strane ohrabruje zabilježena uključenost poslodavca u život naših sudionica koji se odvija izvan radnog mjesta, ali s druge nas strane i deprimira činjenica da polovica poslodavaca (neposrednih rukovoditelja) nije upoznata s tim istim okolnostima koje su u uzorku, koji smo istraživali, drastične po manifestacijama i intenzitetu nasilja partnera. U kvalitativnom dijelu istraživanja više nam je sudionica reklo kako njihovi poslodavci znaju za nasilje kojem su izložene zato jer ga nisu uspjele sakriti (prvenstveno zbog ponašanja nasilnika koji ih zna ometati u poslu i tjelesnih posljedica koje nasilje na njih ostavlja). Vjerojatno je to i odgovor na pitanje zašto se zaposlene i nezaposlene zlostavljane žene ne razlikuju u socijalnoj podršci koja im je dostupna.

TABLICA 12. Samoprocjene radnog ponašanja, radne sigurnosti i uloge poslodavca*

	Aktualno nasilje			Prošlo nasilje		
	DA	NE	NE ZNAM	DA	NE	NE ZNAM
Zna li Vaš rukovoditelj da ste (bili) izloženi obiteljskom nasilju?	51,2%	46,3%	2,4%	67,4%	28,4%	4,2%
Zna li netko od Vaših kolega da ste (bili) izloženi obiteljskom nasilju?	72,1%	27,9%	-	84,4%	12,5%	3,1%
Izostajete li s posla češće od svojih kolega?	14,0%	86,0%	-	10,4%	89,6%	-
Kasnite li na posao češće od svojih kolega?	9,3%	90,7%	-	3,1%	96,9%	-
Postižete li na poslu slabije rezultate od svojih kolega?	7,0%	93%	-	4,2%	95,8%	-
Bojite li se da ćete izgubiti posao?	30,2%	69,8%	-	29,5%	70,5%	-
Kada se usporedite sa svojim kolegama, smatrate li da ste Vi više nego drugi izloženi opasnosti da vam poslodavac uruči otkaz?	23,3%	76,7%	-	16,8%	83,2%	-

* *Napomena:* značajnost razlika provjeravali smo neparametrijskim statističkim metodama (prvenstveno *Hi-kvadrat* testom), ali nije utvrđena ni jedna značajna razlika između dva opisana subuzorka.

Skoro trećina sudionica strahuje od gubitka posla, što je dijelom rezultat općih ekonomskih okolnosti povećane nesigurnosti posla, ali je postotak veći od onog kojeg dobivamo na drugim uzorcima zaposlenika. Dio razloga sigurno leži u njihovim obiteljskim okolnostima, što potvrđuje i postotak žena koje smatraju da su izloženije mogućnosti otkaza od svojih kolega.

Zlostavljane žene općenito svoje radno ponašanje procjenjuju kao efikasno, ali postoji dio njih koje ipak smatraju da je kvaliteta njihovog radnog ponašanja niža od poželjne. Makar su takve žene u manjini, ovaj je nalaz indikativan jer su ljudi skloni uvećavati, a ne umanjivati svoj radni učinak i zalaganje u radu. Znajući obiteljske okolnosti u kojima žive i nasilje kojem su izložene, njihovo radno ponašanje i motivacija nas pozitivno iznenađuje. No nikako ne treba misliti da nasilje, koje proživljavaju ili su preživjele, nema negativan utjecaj na njihovu radnu učinkovitost i kvalitetu radnog ponašanja.

7.3. Zaključci

Rezultati iskazani u ovom poglavlju upućuju na sljedeće općenite zaključke:

1. Preko polovice aktualno zlostavljanih žena su zaposlene osobe čije radno ponašanje u maloj mjeri odstupa od poželjnog standarda. To isto vrijedi i za žene koje su preživjele nasilje.
2. Žene, koje su preživjele nasilje partnera i nisu mu više izložene, pokazuju veću radnu aktivnost i ostvaruju više mjesečne prihode od žena koje još uvijek žive u okolnostima obiteljskog nasilja.
3. Čini se kako su uz zaposlenje vezane mnoge ograde u korištenju psiholoških i socijalnih resursa koje ono potencijalno nudi. Skoro polovica žena izjavljuje da njihovi rukovoditelji ne znaju za okolnosti u kojima one žive. Kod njih tako nije zadovoljena ni početna pretpostavka o zaposlenju kao obliku institucionalizirane socijalne podrške u suočavanju s nasiljem i njegovim posljedicama. Na temelju ovog i nekih drugih, ranije analiziranih, koherentnih nalaza, zaključujemo kako radne organizacije u nas ne ostvaruju svoju uobičajenu funkciju u razvijenim društvima. Njihovo uključivanje u socijalne programe vlade i civilnog društva može značajno pridonijeti borbi protiv nasilja nad ženama u obiteljskom kontekstu te unaprijediti radnu učinkovitost izloženih žena.

8. EKONOMSKA NEOVISNOST I NASILJE NAD ŽENAMA

8.1. Ekonomska neovisnost žene kao medijator manifestacija i posljedica nasilja nad ženama

Kako bismo utvrdili utječe li ekonomska neovisnost žene na manifestacije i posljedice obiteljskog nasilja nad njima, provjerili smo postoji li razlika između zaposlenih i nezaposlenih zlostavljanih žena u razmjerima nasilja kojima su izložene i njegovom trajanju u trenutku kada su došle potražiti pomoć Ženskog savjetovišta Autonomne ženske kuće Zagreb. Provjerili smo također postoji li među njima i razlika u procjeni psihičkih i tjelesnih posljedica zlostavljanja. Ove smo analize stoga proveli na uzorku žena koje su proživljavale obiteljsko nasilje u trenutku provedbe istraživanja (aktualno zlostavljane, N=98).

Nismo utvrdili razlike u intenzitetu nasilja kojem su bile izložene, kao ni u intenzitetu tjelesnih posljedica nasilja. Utvrđena je, međutim, značajna razlika u trajanju nasilja. Suprotno našim očekivanjima, zaposlene žene su dulje vrijeme proživljavale nasilje ($t=2,27$; $p<0,05$). One su se javljale nakon što je nasilje u prosjeku trajalo nešto više od 13 godina ($M=13,24$; $SD=11,18$), a nezaposlene u prosjeku nakon nešto manje od 9 godina ($M=8,82$; $SD=7,90$). Očekivali smo kako će se zaposlene žene prije javljati od nezaposlenih koje su samim svojim radnim statusom u većoj mjeri socijalno isključena skupina. Međutim, to nije tako. Ovaj bi nalaz trebalo detaljnije analizirati kako bi se utvrdili mogući uzroci. Kao što to

vrijednosti pripadajućih raspršenja pokazuju, varijanca rezultata je u oba uzorka vrlo velika, što potvrđuje već ranije utvrđene velike individualne razlike u trajanju nasilja u trenutku kada žena dolazi u Savjetovalište.

Utvrđena je također značajna razlika u prosječnim procjenama razmjera psihičkih posljedica uzrokovanih nasiljem, ovaj puta u skladu s našim očekivanjima. Zaposlene žene procjenjuju manje teškim psihičke posljedice ($t=2,09$; $p<0,05$). Njihova prosječna procjena opisuje lakše emocionalne i psihičke poteškoće uz koje mogu u potpunosti obavljati svakodnevne aktivnosti ili funkcionirati uz manje poteškoće ($M=2,77$; $SD=1,09$). Nezaposlene žene psihičke posljedice procjenjuju težim i dugotrajnijim od povremenih poteškoća u uobičajenom funkcioniranju ($M=3,26$; $SD=1,22$). Ova veća psihološka otpornost zaposlenih žena u situaciji podjednagog zlostavljanja, uz njegovo dulje trajanje i podjednake tjelesne posljedice, vjerojatno je uzrokovana i njihovom radnom ulogom. Zaposlene žene su zbog redovitih odlazaka na posao u manjoj mjeri socijalno izolirane i u duljim dnevnim razdobljima sigurne od nasilja koje se u pravilu odvija u domu. Ova njihova bolja psihološka dobrobit, međutim, ne predstavlja predispoziciju da ranije potraže pomoć društva i odluče se aktivno suprotstaviti nasilju, već izgleda predstavlja „snagu“ da dulje trpe obiteljsko nasilje. Ovakav nalaz svakako poziva na razmišljanje o odnosu društva prema obiteljskom nasilju nad ženama. Spremnost „snažnijih“ žena da dulje ostaju u nasilnim vezama potiče nas na razmišljanje o dobro nam poznatim, ali uvijek aktualnim pitanjima: je li nekad nasilje lakše i trpjeti nego o njemu javno pričati; što nas čeka nakon što progovorimo o ovoj mučnoj i „privatnoj“ temi; hoćemo li primiti podršku; ako se nasilju suprotstavimo, hoćemo li dobiti nove neprijatelje, a izgubiti stare prijatelje?

Detaljniji opis navedenih rezultata nalazi se u tablici 13.

TABLICA 13. Razlike između zaposlenih i nezaposlenih žena u manifestacijama i posljedicama nasilja kojem su izložene u obiteljskom kontekstu (aktualno zlostavljane žene, N=98)*

	ZAPOSLENE		NEZAPOSLENE	
	M	SD	M	SD
Intenzitet ukupnog nasilja	13,97	6,41	14,58	6,14
Trajanje nasilja	13,24	11,18	8,82	7,90
Tjelesne posljedice	2,07	1,25	2,13	1,32
Psihičke posljedice	2,77	1,09	3,26	1,22

**Napomena:* podebljano su otisnute vrijednosti kod kojih je utvrđena statistički značajna razlika.

8.2. Zaključci

Ovi rezultati upućuju na sljedeće općenite zaključke:

1. Zaposlene i nezaposlene zlostavljane žene se ne razlikuju u stupnju nasilja kojem su izložene ni tjelesnim posljedicama koje zbog njega trpe u trenutku kada odluče potražiti pomoć društva i aktivno se suočiti s nasiljem.
2. Zaposlene žene procjenjuju kako trpe manje psihičke posljedice zlostavljanja od nezaposlenih žena, u jednakim uvjetima zlostavljanja. Njihova, u prosjeku bolja, psihološka dobrobit, uz sam radni status, svakako predstavlja značajnu predispoziciju za uspješan psihosocijalni tretman i rehabilitaciju.
3. Zaposlene zlostavljane žene se u prosjeku za pomoć javljaju kasnije od nezaposlenih žena.

9. FINANCIJSKI I PSIHOSOCIJALNI OPORAVAK OD NASILJA

9.1. U čemu se razlikuju žene koje su se uspješno suprotstavile nasilju od onih koje (još) nisu?

Već smo u poglavlju 7. *Radno ponašanje zlostavljanih žena i uloga poslodavca* utvrdili da su žene, koje su se uspješno suprotstavile nasilju i više ne žive s nasilnim partnerom, u većem postotku radno aktivne te ostvaruju u prosjeku značajno veće financijske prihode. Ovaj podatak svakako govori u prilog njihovog uspješnog psihosocijalnog oporavka. No one uglavnom samostalno brinu o svojoj djeci, a njihove brakorazvodne parnice često nisu rezultirale pravednom raspodjelom imovine i podmirenim financijskim obavezama nasilnog partnera prema djeci. Zato njihova veća radna i ekonomska samostalnost nije nužno trebala rezultirati i manjom financijskom deprivacijom. Sudionice našeg istraživanja u većini su slučajeva spašavale svoj goli život i egzistenciju svoje djece kojoj bivši partneri često nemaju pravo pristupa. Neke od njih i danas žive skrivajući se od svojih nasilnih bivših supruga koji ih traže.

Zato smo provjerili razlikuju li se žene, koje su se uspjele suprotstaviti nasilju (N=142), od onih koje (još) nisu (N=98), u stavu prema radu, samopoštovanju i samoefikasnosti u traženju posla (psihološkim resursima), socijalnoj podršci i financijskoj deprivaciji (materijalnim resursima). Također smo analizirali razlikuju li se njihova djeca u

razmjerima internaliziranih, eksternaliziranih i ostalih problema (podaci o djeci školske dobi koja još uvijek žive, N=73, ili su živjela, N=147, u nasilnom obiteljskom kontekstu).

Statistički značajna razlika utvrđena je u financijskoj deprivaciji ($t=3,87$; $p<0,01$) i to u korist žena koje su preživjele nasilje. Iako se u velikoj većini slučajeva radi o samohranim majkama, koje nisu uspjele riješiti materijalne sporove sa svojim bivšim partnerom, one se u manjoj mjeri osjećaju financijski depriviranim od žena koje i dalje žive s nasilnicima. Ovaj podatak bez sumnje govori u prilog zaključku o tome da obiteljsko nasilje ima za ženu snažne ekonomske i financijske posljedice – vodi je u siromaštvo i produbljuje rodne razlike smanjujući socioekonomske predispozicije žena. On upućuje i na još jedan važan zaključak o ekonomskim i financijskim „razlozima“ ostanka u obiteljskoj zajednici s nasilnim partnerom – radi se, zapravo, o racionalizaciji, opravdanju žrtve, svakako o formi pritiska nasilnika, a možda i obliku društvenog pritiska, ali nikako ne i *razlogu* za ostajanje u nasilnom obiteljskom kontekstu. Iako im se to ne čini tako, a ekonomsku ovisnost navode kao najčešći razlog koji ih tjera da žive uz nasilnika, žene napuštanjem nasilnika pokazuju financijski oporavak.

Razlika rubne značajnosti utvrđena je u samopoštovanju ($t=1,96$; $p=0,052$), ponovno u korist žena koje su preživjele nasilje. No i jedna i druga skupina žena ima podjednaki doživljaj samoefikasnosti, socijalnu podršku i stav prema radu. Pri interpretaciji ovih rezultata treba imati na umu kako smo uspoređivali uzorak žena koje su se uspješno suprotstavile nasilju i uzorak onih koje su već učinile prvi korak na tom putu – došle su u Žensko savjetovalište Autonomne ženske kuće Zagreb. Mi nemamo podatke o ženama koje još uvijek nisu ništa poduzele, a možda i neće. One su svakako vrijedan segment populacije do kojeg bi društvo trebalo doprijeti, prvenstveno posrednim metodama podizanja razine svijesti u javnosti o štetnosti toleriranja obiteljskog nasilja prema ženama i

informiranju širokih slojeva društva o mogućnostima koje takvim ženama stoje na raspolaganju.

Razlika rubne značajnosti ($t=1,90$; $p=0,059$) utvrđena je za količinu internaliziranih problema u djece školske dobi. Žene aktualno izložene nasilju procjenjuju da su kod njihove djece u većoj mjeri prisutni internalizirani problemi od žena koje su preživjele nasilje. Od posebnih simptoma značajna je razlika utvrđena u stupnju *povlačenja u sebe* ($t=2,33$; $p<0,05$) – aktualno zlostavljane žene procjenjuju kako se njihova djeca u većoj mjeri *povlače u sebe*.

Detaljniji opis navedenih rezultata nalazi se u tablici 14.

TABLICA 14. Razlike između aktualno zlostavljanih žena (N=98) i žena koje su preživjele Nasilje (N=142) u psihološkim, socijalnim i materijalnim resursima te prosječnom stupnju problema koje imaju njihova djeca

	AKTUALNO NASILJE		PROŠLO NASILJE	
	M	SD	M	SD
Samopoštovanje	3,85	0,72	4,05	0,79
Samoeфикаsnost	4,24	0,86	4,17	0,73
Socijalna podrška	2,89	0,88	3,02	0,81
Financijska deprivacija²	1,84	0,84	2,27	0,80
Eksternalizirani problemi djece	5,54	4,72	6,47	6,34
Internalizirani problemi djece	6,44	4,26	5,23	4,49
Ostali problemi djece	2,07	1,98	2,14	2,03

Napomena: podebljano su otisnute vrijednosti kod kojih je utvrđena statistički značajna razlika.

⁴⁸ Kao što smo već ranije naveli, veći rezultat ukazuje na manji stupanj financijske deprivacije.

9. 2. U čemu se razlikuju žene koje su preživjele nasilje od opće populacije?

Naše je istraživanje pokazalo kako žene, koje su preživjele nasilje, imaju značajno oslabljene psihološke, socijalne i materijalne resurse. Iako one koje su se uspjele suprotstaviti obiteljskom nasilju ostvaruju u prosjeku više materijalne prihode od aktualno zlostavljanih žena, radno su aktivnije i doživljavaju manji stupanj financijske deprivacije, njihovi su materijalni resursi oslabljeni u odnosu na ostalu populaciju. Iako su uglavnom radno aktivne, prosječan stupanj financijske deprivacije ($M=2,2$; $SD=0,80$) blizak je vrijednostima koje dobivamo na uzorcima nezaposlenih osoba.

Žene koje su preživjele obiteljsko nasilje u prosjeku imaju i narušeno samopoštovanje ($M=4,05$; $SD=0,79$) u odnosu na prosječnu populaciju (zadovoljavajućom razinom samopoštovanja smatramo rezultat 4,1 i viši). Sličan trend bilježimo i u socijalnoj podršci. No osnovna je značajka žena, koje su preživjele obiteljsko nasilje, njihova raznolikost: među njima ima žena sa zadovoljavajućim i visokim materijalnim, psihološkim i socijalnim resursima, ali ima i značajan udio onih čiji su resursi bitno narušeni. Posljedice narušenih resursa se jednim dijelom manifestiraju i u problemima s kojima se susreću njihova djeca. Kao što smo vidjeli u odlomku 4. *Djeca kao svjedoci i žrtve obiteljskog nasilja*, djeca zlostavljanih majki imaju više eksternaliziranih i internaliziranih problema u ponašanju i doživljavanju od druge djece. Pritom veći broj simptoma pokazuju djeca koja aktualno proživljavaju nasilje.

Koje će žene imati teže i dugotrajnije psihosocijalne posljedice nasilja, ovisi o njegovom intenzitetu i trajanju. U uzorku aktualno zlostavljanih žena utvrđene su sljedeće značajne korelacije: negativna povezanost između trajanja nasilja i socijalne podrške koju žena procjenjuje dostupnom ($r=-0,36$; $p<0,01$); pozitivna povezanost između

intenziteta ukupnog nasilja i stupnja financijske deprivacije ($r=0,21$; $p<0,05$); negativna povezanost između intenziteta ukupnog nasilja i samopoštovanja ($r=-0,24$; $p<0,05$). Drugim riječima, financijski, socijalni i psihološki resursi žene ovise o trajanju i stupnju nasilja kojem su bile izložene. Za one žene, koje su bile izložene okrutnijem i dugotrajnijem nasilju, psihosocijalna rehabilitacija bit će u prosjeku sporija, a neke među njima imat će trajne psihosocijalne posljedice svog životnog iskustva, pa će skupa sa svojom djecom predstavljati trajno vulnerabilni dio populacije.

Iako to nismo očekivali, zanimljivo je kako nismo utvrdili ni jednu značajnu povezanost između materijalne i psihosocijalne dobrobiti žene i vremena koje je proteklo od nasilja. Iako se u prosjeku i one i njihova djeca značajno u dobrobiti razlikuju od aktualno zlostavljanih žena, pa možemo reći da smo zabilježili pojavu njihove psihosocijalne rehabilitacije, njihovi materijalni, psihološki i socijalni resursi ne jačaju u toku vremena. Veličina zabilježenih efekata (veličina razlika) također nije velika. To je vjerojatno posljedica kratkoročnosti pomoći i podrške koja im je bila pružena. Naše istraživanje ukazuje na potrebu dugoročnih programa u rehabilitaciji žena i njihove djece koja su preživjela obiteljsko nasilje, a potrebno vrijeme ovisit će o trajanju nasilja i njegovom intenzitetu. U tom smislu ključnu ulogu trebaju imati državne i institucije lokalne zajednice. Programi zapošljavanja i stambenog zbrinjavanja svakako su najvažniji.

9.3. Zaključci

Rezultati opisani u ovom poglavlju upućuju na sljedeće općenite zaključke:

1. Žene, koje su se uspješno suprotstavile nasilju napustivši nasilnika, raspoložu boljim psihološkim i materijalnim resursima od žena koje to još nisu učinile i aktualno proživljavaju obiteljsko nasilje. Veća psihološka dobrobit zabilježena je i kod njihove djece. Na temelju ovih rezultata možemo općenito zaključiti kako smo zabilježili efekte psihosocijalne rehabilitacije u žena i njihove djece nakon što su napustile nasilne partnere.
2. Iako radno aktivne, žene koje su preživjele nasilje pokazuju i dalje smanjenu materijalnu i psihosocijalnu dobrobit u odnosu na opću populaciju.
3. Žene, koje su preživjele nasilje, vrlo su heterogena skupina, pa prvi korak pri planiranju psihosocijalnih intervencija treba biti prepoznavanje onih individua i skupina čija je psihosocijalna dobrobit posebno narušena. Ekonomске i psihosocijalne posljedice, koje će žena imati, ovise o intenzitetu i trajanju nasilja kojem su bile izložene. Što je nasilje bilo okrutnije i dugotrajnije, teže su i dugotrajnije njegove posljedice.
4. Suprotno očekivanjima, nismo zabilježili povećavanje dobrobiti žena, koje su preživjele nasilje, u funkciji vremena koje je od nasilja proteklo. Ovakav rezultat vjerojatno ukazuje na kratkoročnost pomoći i podrške koja im je u trenutku aktivnog suočavanja bila pružena.

10. GLAVNI ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U Izvješću o radu za 2009. godinu pravobraniteljice za ravnopravnost spolova, Gordane Lukač Koritnik, nalazimo neke podatke koji govore o porastu obiteljskog nasilja nad ženama u Hrvatskoj.⁴⁹ U razdoblju od 1. siječnja do 31. prosinca 2009. godine zaprimljen je 18.951 zahtjev za pružanjem policijske intervencije radi zaštite od nasilja u obitelji, što je 12,2% više nego u 2008. godini. Kao posebno zabrinjavajući navode se podaci MUP-a koji pokazuju da se drastično povećao broj žena – žrtava ubojstava koje su ubili članovi obitelji. U 2008. godini u Hrvatskoj je zabilježeno 11 takvih slučajeva, dok je u 2009. godini čak 21 ženu ubio član obitelji. Ovakva ubojstva čine skoro polovicu (43%) ukupnih ubojstava u Hrvatskoj.

U knjizi smo naveli podatke o povezanosti siromaštva i obiteljskog nasilja prema ženama: unutar iste zemlje obiteljsko nasilje nad ženama je češće u regijama s najnižom stopom bruto domaćeg proizvoda; češće je u društvima u kojima žene ne ostvaruju ekonomsku samostalnost; i nasilju su izložnije žene koje ostvaruju niže prihode. U našem smo istraživanju pokazali kako ekonomski oblici nasilja nad ženama predstavljaju posebnu strategiju nasilnog ponašanja, stjecanja i održavanja moći nasilnika i slabljenja moći žrtve. Zato smatramo da šire ekonomske prilike u nekom društvu mogu biti otežavajući ili zaštitni čimbenik u

⁴⁹ Republika Hrvatska, Pravobraniteljica za ravnopravnost spolova: *Izvješće o radu za 2009. godinu*. Zagreb, ožujak, 2010. www.sabor.hr.

nastajanju obiteljskog nasilja i za posljedice koje ono ostavlja na žrtve. Razdoblje ekonomske krize, u kojem se nalazimo, a karakterizira ga pad bruto društvenog proizvoda, rast stope nezaposlenosti, pad kupovne moći građana, povećanje broja osoba bez redovitih prihoda i onih koji žive u siromaštvu, predstavlja okolnost u kojoj možemo očekivati porast obiteljskog nasilja nad ženama i njegovo duže održavanje u toku vremena. Najnoviji podaci iz Izvješća pravobraniteljice za ravnopravnost spolova već govore tome u prilog.

Smatramo da rezultati i analize iskazane u ovoj knjizi mogu poslužiti kao smjernice pri planiranju psihosocijalnih programa prevencije obiteljskog nasilja nad ženama i ublažavanju posljedica koje ono ostavlja na individualnoj, obiteljskoj i društvenoj razini. Osnovne zaključke i preporuke sažimamo u 15 točaka:

- 1. Obiteljsko nasilje nad ženama nije vezano samo uz određene demografske značajke, već se javlja u svim društvenim slojevima s obzirom na dob, stupanj obrazovanja, radni i materijalni status i žene i nasilnika.***
- 2. Obrazovanje žene pokazuju manju toleranciju prema nasilju kojem su izložene i spremnije se obraćaju za pomoć nevladinom sektoru. Zato bi bilo važno postojeće psihosocijalne programe učiniti dostupnijima ženama nižeg obrazovnog i socioekonomskog statusa.***
- 3. Radna i ekonomska neravnopravnost između žene i muškarca predstavlja najčešći kontekst u kojem se odvija obiteljsko***

nasilje nad ženom. Zato poticanje radne i ekonomske rodne ravnopravnosti u društvu predstavlja neizravnu mjeru prevencije nasilja nad ženama u obiteljskom kontekstu.

- 4. Velika većina zlostavljanih žena izložena je različitim oblicima nasilja koje traje više godina prije nego se obrate za pomoć. Istovremeno, posljedice koje nasilje ostavlja na žene i njihovu djecu jasno je povezano s njegovim trajanjem i intenzitetom. Vrijeme proživljavanja nasilja, prije nego što ono postane dostupno društvenoj intervenciji, svakako treba skratiti. Da bi to postigli, nužno je imati dobro informiranu i senzibiliziranu javnost te ohrabrene žene koje su spremne aktivno se suprotstaviti nasilju. Pritom žene moraju imati jasnu informaciju o putovima izlaska iz nasilja te zajamčenu zaštitu vlastitog dostojanstva i dobrobiti svoje djece.***
- 5. Psihosocijalni tretman i rehabilitacija zlostavljanih žena trebali bi svakako uključivati i njihovu djecu jer je svako drugo dijete zlostavljane majke i samo žrtva nasilja, a gotovo sva djeca njegovi svjedoci.***
- 6. Djeca zlostavljanih majki pokazuju različite poteškoće u ponašanju i doživljavanju koje se odražavaju i na njihovo školsko funkcioniranje i postignuće. Zato u psihosocijalni tretman svakako treba uključiti i školski sustav. Zbog poteškoća, koje pokazuju ova djeca, učitelji i profesori mogu biti i ključni u prepoznavanju žrtava, što je prvi korak u društvenoj intervenciji. U tom bi ih smislu trebalo posebno podržati, educirati i osposobiti.***

- 7. *Ekonomsko i financijsko nasilje nad ženama i njihovom djecom u obiteljskom kontekstu je složeno ponašanje koje definiraju sljedeće nasilne strategije:***
- *nasilnikova kontrola troškova zajedničkih financijskih resursa i oduzimanje financijske autonomije ženi;*
 - *osiromašivanje i stavljanje žene u stanje financijske i materijalne deprivacije;*
 - *stavljanje žene u poziciju ekonomske ovisnosti o nasilniku;*
 - *nasilna kontrola i oduzimanje osobnih materijalnih resursa kojima žena raspolaže;*
 - *nasilno ometanje zaposlene žene u ostvarivanju njenih radnih obaveza i oduzimanje autonomije u raspolaganju financijskim prihodima koje ostvaruje radom;*
 - *materijalno osiromašivanje djece.*
- 8. *Nisu utvrđene razlike između intenziteta ekonomskog nasilja s obzirom na radni status i prosječne prihode žene i nasilnika. Takav nalaz govori u prilog općenitom zaključku o tome da ekonomsko i financijsko nasilje u obiteljskom kontekstu predstavlja devijantno ponašanje koje može biti vezano uz neke socioekonomske značajke ljudi, ali iz njih ne proizlazi. Kao i kod ostalih oblika nasilja, njegova je osnovna funkcija jačanje moći zlostavljača i slabljenje moći žrtve.***
- 9. *Rezultati pokazuju kako su svi oblici financijskog i ekonomskog zlostavljanja žena i njihove djece povezani s ukupnim nasiljem u obitelji, kao i specifičnim manifestacijama nasilja – verbalnim i tjelesnim napadima te socijalnom izolacijom. Stoga možemo zaključiti kako ekonomsko i financijsko nasilje u obitelji nije***

neovisno o razini općeg nasilja, već predstavlja jednu od njegovih manifestacija.

10. Zlostavljane žene u prosjeku imaju slabije psihološke, socijalne i materijalne mogućnosti aktivnog suočavanja sa životnim poteškoćama (i nasiljem) od opće populacije. Ovaj rezultat smatramo izravnom posljedicom zlostavljanja kojem jesu ili su bile izložene.

11. Zaposlene, aktualno zlostavljane žene raspolažu boljim psihološkim i materijalnim resursima potrebnim za aktivno suprotstavljanje nasilju i zaštitu vlastite djece, od nezaposlenih žena.

12. Za žene, koje su preživjele nasilje, zaposlenje ima samo manifestnu, ekonomsku, funkciju, ali ne i psihološku. One imaju samo bolje materijalne mogućnosti od nezaposlenih žena, dok su njihovi psihološki i socijalni resursi podjednaki. Na temelju ovog i nekih drugih koherentnih nalaza, zaključujemo kako u nas zaposlenje ne ispunjava složenu ulogu koja se od njega očekuje u suvremenom društvu. Dvije su moguće, općenite strategije pristupa ovom problemu koje se međusobno ne isključuju:

- **U tretmanu žrtava obiteljskog nasilja tu činjenicu treba imati na umu, te psihološke i socijalne potrebe zaposlenih i nezaposlenih žena u startu treba procijeniti podjednakima.**
- **U psihosocijalne programe prevencije i tretmana obiteljskog nasilja treba uključiti poslodavce i sindikate. Pritom je važno poslodavce obrazovati i osposobiti za ovu ulogu, te im pružiti podatke o posljedicama nasilja na radnu produktivnost.**

- 13. Žene, koje su se uspješno suprotstavile nasilju, raspolažu boljim psihološkim i materijalnim resursima od žena koje aktualno proživljavaju obiteljsko nasilje. Veća psihološka dobrobit zabilježena je i kod njihove djece. Na temelju ovih rezultata možemo općenito zaključiti kako smo zabilježili efekte psihosocijalne rehabilitacije u žena i njihove djece nakon što su napustile nasilne partnere.**
- 14. Iako radno aktivne, žene, koje su preživjele nasilje, pokazuju i dalje smanjenu materijalnu i psihosocijalnu dobrobit u odnosu na opću populaciju. Suprotno očekivanjima, nismo zabilježili povećavanje dobrobiti žena, koje su preživjele nasilje, u funkciji vremena koje je od nasilja proteklo. Ovakav rezultat ukazuje na potrebu jasno definiranih dugoročnih programa podrške ženama koje su sa svojom djecom napustile nasilnika. Iako pokazuju uspješan oporavak, njihovi potencijali i dobrobit, kao i potencijali i dobrobit njihove djece, bit će ostvareni tek uz snažniju ekonomsku i socijalnu podršku društva. Potrebno je raditi na programima uspješnog zapošljavanja ovih žena te pružanju drugih oblika materijalne i socijalne podrške.**
- 15. Žene, koje su preživjele nasilje, vrlo su heterogena skupina prema posljedicama koje je na njih i njihovu djecu nasilje ostavilo, pa im nikako ne treba pristupiti jedinstvenim protokolom. Dok će nekim ženama, kao i njihovoj djeci, biti potrebna dugogodišnja društvena podrška, nekima je dovoljan samo početni poticaj. Za društvo je neracionalno, a za njih vjerojatno i kontraproduktivno, uključivati ih u dugotrajne psihosocijalne programe rehabilitacije. Zato prvi korak pri planiranju psihosocijalnih intervencija treba biti utvrđivanje psiholoških,**

socijalnih i materijalnih resursa kojima žena raspolaže i prepoznavanje onih individua i skupina čija je psihosocijalna dobrobit posebno narušena. Za to su relevantna i dva podatka o samoj situaciji nasilja: njegovo trajanje i intenzitet.

11. PRILOG

Upitnik EF – Upitnik ekonomskih i financijskih oblika obiteljskog nasilja nad ženama i njihovom djecom

UPUTA

Pozorno pročitajte sljedeće tvrdnje i procijenite koliko točno opisuju vaš financijski položaj i ponašanje nasilnika⁵⁰ prema vama.

Stavite križić (X) u odgovarajuću kućicu ovisno o tome koliko točno opisuje vašu situaciju. Ako smatrate da se određena tvrdnja uopće ne odnosi na Vas ili Vašu situaciju, križić (X) stavite u prvu kolonu, označenu s „NETOČNO“. Ako smatrate da tvrdnja djelomično vrijedi za Vas ili Vaše životne okolnosti, stavite križić (X) u srednju kolonu, označenu s „DJELOMIČNO TOČNO“. Ako smatrate da tvrdnja u potpunosti vrijedi za Vas ili okolnosti u kojima živite, stavite križić (X) u posljednju kolonu, označenu s „POTPUNO TOČNO“.

⁵⁰ Primjenu ovog upitnika ne treba ograničiti samo na žene koje izjavljuju da proživljavaju nasilje svojih intimnih partnera (najčešće vjenčanih i nevjenčanih supruga). Upitnik može poslužiti za istraživanje ekonomske i financijske rodne ravnopravnosti ili diskriminacije žena u obiteljskom kontekstu. U tom slučaju, riječ „nasilnik“ treba zamijeniti riječju „suprug“ ili „partner“.

	NETOČNO	DJELOMIČNO TOČNO	POTPUNO TOČNO
1. Financijski sam ovisna o njemu.			
2. Uskraćuje mi novac i za osnovne osobne potrebe (poput higijenskih uložaka, najlon čarapa i sl).			
3. Zbog njegovih prijetnji, suviše se bojim od bilo koga primiti novac.			
4. Često ne daje novac ni za osnovne stvari u kući (poput hrane, deterdženta i sl.).			
5. U našem kućanstvu samo on zarađuje.			
6. U kući zna nedostajati čak i hrana.			
7. Ja sama ne smijem kupiti ni sitnicu bez njegovog odobrenja.			
8. Nemam novaca ni za sitne radosti (poput kupnje kozmetike, nekog časopisa i sl.).			
9. Od njega moram skrivati čak i stvari koje dobijem na poklon.			
10. Uglavnom daje dovoljno novca za kućanstvo.(R) ⁵¹			
11. Trudim se da on ne primijeti da sam nešto kupila.			

⁵¹ Oznaka „(R)” označava čestice suprotnog smjera koje je pri sumiranju rezultata potrebno rekorirati.

12. Novac koji dobijem od njega jedini je do kojeg uopće mogu doći.			
13. Rijetko mogu kupiti nešto za vlastite potrebe (poput odjeće, cipela i sl.).			
14. On obično ne postavlja pitanje – od kuda mi nešto? (R)			
15. Ja imam i vlastite izvore prihoda. (R)			
16. Hodam u dotrajaloj ili poklonjenoj odjeći.			
17. Isključivo on odlučuje što će se kupiti.			
18. Troškovi režija i stanovanja uglavnom su redovito podmireni. (R)			
19. Samo on odlazi u kupovinu.			
20. Ja odlučujem o kupovini svakodnevnih potrepština za kućanstvo. (R)			
21. Sav novac drži kod sebe.			
Na sljedeća pitanja odgovaraju samo žene koje ostvaruju neki prihod radom (bilo da rade „na crno“ ili su zaposlene). Ako Vi niste među njima, preskočite dolje navedena pitanja pod rednim brojevima od 22. do 33.	NETOČNO	DJELOMIČNO TOČNO	POTPUNO TOČNO
22. Ne trošim novac koji zaradim da mi ne bi nedostajalo kad me on traži.			
23. Često me ometa na poslu tako što me zove telefonom, sačekuje, kontrolira i sl.			

24. Ja mogu slobodno trošiti novac koji sama zaradim. (R)			
25. Ni ne vidim novac koji zaradim.			
26. Isključivo od svoje plaće moram podmiriti sve kućanske troškove.			
27. Ne smijem ni malo zakasnuti doma, njega ne zanimaju moje obveze na poslu.			
28. Uvijek mu moram dati onoliko novaca koliko me traži.			
29. On obično ne poseže za mojom plaćom. (R)			
30. Na poslu često brinem što će se dogoditi dok nisam kod kuće.			
31. Dok radim, brinem hoće li doći na moje radno mjesto i izazvati neugodnosti.			
32. Iako primam plaću, tim novcem isključivo on gospodari.			
33. Bio je neugodan prema mojim kolegama ili rukovoditeljima.			
Na sljedeća pitanja odgovaraju samo žene koje imaju djecu. Ako Vi niste među njima, preskočite dolje navedena pitanja:	NETOČNO	DJELOMIČNO TOČNO	POTPUNO TOČNO
34. Mojoj djeci nedostaju neke stvari koje njihovi vršnjaci obično imaju (poput igračaka, školskog pribora i sl.).			
35. Novac koji daje za djecu nije dovoljan.			

36. Uglavnom je spreman podmiriti potrebe djece. (R)			
37. Ne daje mi čak ni za osnovne potrebe djece (poput hrane, odjeće, pelena i sl.).			
38. Mojoj djeci zna nedostajati čak i hrana.			
39. Djeca hodaju u dotrajaloj i poklonjenoj odjeći.			
40. Djeca ponekad imaju i previše toga. (R)			
41. Djeci uglavnom ništa ne nedostaje. (R)			
42. On uopće ne brine o potrebama djece.			

